

ŽENSKÝ KROJ V KOSZIDERSKOM OBDOBÍ AKO FENOMÉN STREDNÉHO PODUNAJSKA

Jakub GODIŠ

GODIŠ, Jakub. Women's costume in Koszider period as Middle Danube phenomenon. The paper primarily deals with the issue of inner-development and significance of the specific type of arc-shaped needle clasp, which represents a characteristic artifact for the Carpathian-Danube area during Koszider period (the so-called „sickle-pins“). Additionally, it gives an overview of the basic elements of female costume - metal garnish of clothing and body at the beginning of the Middle Bronze Age, where it compares the occurrence of jewelry in hoards of bronze artifacts with their real representation in funeral features (inhumation burials). In conclusion, the question of the possibility of significant interregional cultural interactions in the end of the mentioned period is sketched. These can be reflected by „influencing“ the local metallurgical production of pins and jewelry, in particularly some of its attributes like decoration and functional elements, which otherwise do not originate in the Carpathian bronze metal industry production tradition.

Keywords: Middle Bronze Age, Koszider period, Middle Danube region, jewelry, garb, costume, burial

Kľúčové slová: stredná doba bronzová, kozziderské obdobie, stredné Podunajsko, šperky, kroj, odev, hrob

Prechodný chronologický úsek od staršej do strednej doby bronzovej predstavuje v Karpatskej kotline atraktívnu problematiku, ktorou sa intenzívne zaoberá niekoľko generácií stredoeurópskych bádateľov už takmer sedemdesiat rokov. Od čias objavenia troch depotov bronzových šperkov a zbraní v priestore opevnenej osady ležiacej na pravom brehu Dunaja na eponymnej lokalite Dunaújváros-Kosziderpadlás v dnešnom strednom Maďarsku (obr. 1: A) bolo vo vzťahu k otázke vývoja v sledovanom období publikovaných viacero rozsiahlych štúdií¹ a tiež organizované tematické odborné konferencie.² Všeobecne akceptovaná hypotéza o príčine masívnej tezurácie celých súborov zbraní (Hajdusámson-Apa), ako aj garnitúr šperkov³ (Koszider) v karpatskom regióne doposiaľ neexistuje. Práve v ostrom kontraste k polykultúrnemu keramickému štýlu na počiatku strednej doby bronzovej vystupuje špecifický sortiment kovových šperkov, ktoré zdieľajú viac-menej uniformný charakter a ich výskyt sám osebe definuje horizont depotov tzv. kozziderského typu (*Bóna 1958*, 211-243, Abb. 5; *Novotná 1966*, 9-26).

Predložený príspevok ponúka obraz o výskyte charakteristických typov šperkov v ženských inhumačných hroboch, ktoré boli odborne skúmané a adekvátne fotograficky i kresbovo zdokumentované, čo ponúka možnosť detailne sledovať ich pozíciu in situ, minimálne poznačenú postdepozíčnými procesmi.⁴ Cieľom je predovšetkým poukázať na prípady,

¹ *Bóna 1958*, 211-243; *David 2002b*; *Hänsel 1968*; *Kovács 1975a*, 297-317; *Mozsolics 1967*; *Vicze 2013*, 15-29.

² Napr. Koszider: Hoard, Phase, Period? Round table conference on the Koszider problem (*Vicze/Poroszlaj/Sümegei 2013*); 1600 - Cultural change in the shadow of the Thera-Eruption? (*Fischl/Kiss/Kulcsár 2013*, 355-371).

³ Ich zloženie tvoria neraz viaceré sety šperkov určené pre niekoľko osôb (*Schumacher-Matthäus 1985*, 141, Karte 46).

⁴ Inšpiráciou zamerania uvedenej štúdie sú viaceré práce jubilanta J. Bujnu, v ktorých sa komplexne zaoberal problematikou terminológie i typologicko-chronologického vyhodnotenia šperkov a súčastí odevu z plochých keltských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku (napr. *Bujna 2003*, 39-108; 2005; 2011; *Bujna et al. 1996*).

kde možno explicitne verifikovať, akým spôsobom tieto artefakty zdobili telo a odev ich nositeľiek. To vychádza z predpokladu, že šperky sa do hrobu dostali ako anorganická súčasť kroja pochovanej, ktorá bola odetá v šatách určených skôr na bežné nosenie⁵ (zriedkavo sa objavujú však prípady, kde je potrebné rátať s prítomnosťou slávnostného odevu). Vzhľadom na nevídaný rozmach bronzovej industrie v priebehu kosziderského obdobia sa garnitúram ženských šperkov v literatúre niekedy prisudzujú prívlastky ako „honosný“ či „ceremoniálny“ (Furmánek 1979, 22, 55; Ilon 2016, 26; Novotná 1980, 64; Schumacher-Matthäus 1985). Osobitná pozornosť je venovaná problematike ihlíc s kosákovito zaoblenou ihlou, ktoré nielen spoľahlivo umožňujú identifikovať pohreby žien, ale zároveň sú mimoriadne dôležitým artefaktom vo vzťahu k riešeniu zložitej otázky genézy najstaršej mohylovej kultúry na strednom Dunaji.

Kosákovité ihlice ako symbol ženskosti

V priebehu staršieho úseku strednej doby bronzovej⁶ (v stupni BB podľa David 1998a, 121-123; 2002b) sa na pohrebiskách v prostredí kultúrneho komplexu Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen a kultúry Vatya v severozápadnej i centrálnej časti Karpatskej kotliny začínajú objavovať hroby s prítomnosťou novej formy ozdobného spínadla – kosákovitej ihlice (obr. 2). O ich osobitom vnímaní obzvlášť ako šperku fakticky svedčí široká škála rytej a puncovanej dekorácie, ktorou ich hlavice takmer zákonite disponujú.⁷ Hlavice kosákovitých ihlíc vykazujú z morfológického hľadiska svoj vnútorný typologický vývoj, ktorému bude venovaná osobitná pozornosť v ďalšej časti príspevku. Spolu so spôsobom ich perforácie slúžiacej na prevlečenie šnúrky z organického materiálu a jej pripevnenie či azda prišitie k odevu (snaha zabrániť strate spínadla) predstavujú chronologicky signifikantné znaky. V našom prostredí sa tejto téme čiastočne venovala Z. Benkovsky-Pivovarová (1984, 30-38), avšak komplexné štúdie priniesli predovšetkým nemeckí bádatelia W. David (1998b, 281-370) a F. Innerhofer (2000, 63-72; tam pozri ďalšiu literatúru). Tí zozbierali a detailne typologicky rozčlenili dostupný nálezový fond, ako aj vyhodnotili rôznorodé spôsoby ornamentiky, zatiaľ čo sledovali ich geografické rozšírenie a chronologickú citlivosť jednotlivých variantov. Charakteristickou črtou tohto typu spínadiel je okrem profilácie ihly štvorhranného prierezu i jej stáčanie. Takto tordovaný drôt plnil zaiste najmä praktickú funkciu, lebo zaoblenie „obopínalo“ ramená nositeľky a zdrsenie povrchu napomáhalo udržať ihlicu v pevnej polohe pri spínaní textilného odevu (Furmánek 1979, 43). To isté platí aj o zväzkoch obvodových horizontálnych alebo šikmých rytých línií, často aplikovaných na hladkom krčiku kruhového prierezu. Nálezová situácia v hroboch jasne dokladá výlučne párové (!) spínanie ihlíc zospodu, t. j. od hrudníka smerom k pleciam (obr. 4: A, B; 5: B, C). Zatiaľ čo ihla bola zrejme „skrytá“ pod odevom, tak zdobená plochá hlavica sa bez pochyb spod neho vynímala na hrudi.⁸ Ide o charakteristický atribút hrobov jedincov ženského pohlavia, čo mnohokrát taktiež naznačuje charakter sprievodných šperkov a zároveň priamo dokladajú dostupné antropologické analýzy kostrových zvyškov⁹.

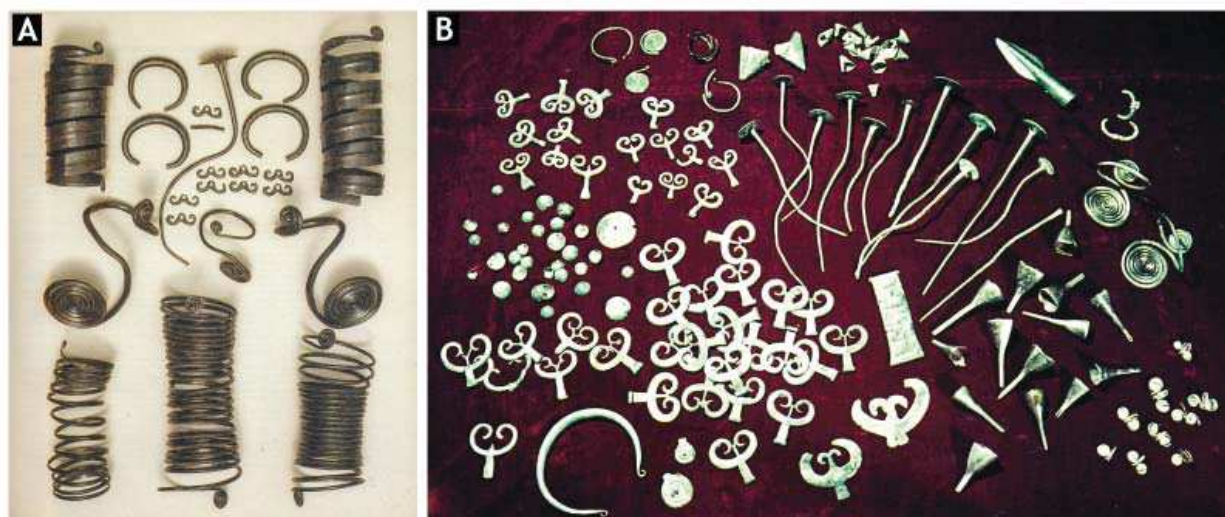
⁵ W. David priraduje najnovšie svoj stupeň „Bz B älter“ do záveru staršej doby bronzovej a stupeň „Bz B jünger“ do začiatku strednej doby bronzovej (!) pre oblasť Bavorska i stredného Podunajska (pozri David 2006, 101, Taf. 2) – v súvislosti s tým vyvstáva otázka chápania zaužívanej chronologickej klasifikácie staršieho metalika a tradičného výkladu kultúrno-historického vývoja na strednom Dunaji (problém zrozumiteľnej definície „stupňov BA3 a BB1“).

⁶ Napr. otázkou rekonštrukcie ženského kroja lužickej kultúry na Slovensku sa detailne zaoberala E. Makarová (2008, 65-191; tam pozri definíciu a charakteristiku kroja a tiež históriu i aktuálny stav bádania pre dobu bronzovú).

⁷ F. Innerhofer (2000, 64) konštatuje zaujímavé pozorovanie vo vzťahu k regiónu Moravy, v ktorom výrazne prevažujú nálezy nezdobených ihlíc, čo vytvára ostrý kontrast s oblasťou východného Rakúska, kde naopak dominujú exempláre s dekoráciou, tak ako napokon v celom karpatsko-dunajskom priestore.

⁸ Na antropomorfných plastikách zo stupňa BB z oblasti dolného Dunaja sú v rámci rytej úpravy povrchu naznačené po stranách hrudníka kruhové prvky, ktoré môžu znázorňovať hlavice ihlíc (napr. Círna – hrob 28, hrob 71a; Schumacher-Matthäus 1985, 23, Taf. 6: 2a; 9: 1a; 10: 1a).

⁹ Napr. Svätý Peter – hrob 24 [♀ cca 40 r.] (Dušek 1969, 65); Pitten – hrob 24 [♀ 15-18 r.] (Teschler-Nicola 1985, 147);

A – depot III z eponymnej lokality Dunapentele-Dunaújváros-Kosziderpadlás objavený v roku 1957 (podľa Bóna 1992, 151, Abb. 107); B – depot I z Hodejova objavený v roku 1960 (podľa Furmánek 2004, 177)

V sledovanom regióne sa kosákovité ihlice objavili v inventári kremečných aj inhumačných hrobch na vyše 30 lokalitách a zároveň tvorili súčasť depotov v približne 20 prípadoch (obr. 3; pre súpis lokalít pozri David 1998b, 332-346; Innerhofer 2000, 347-349, Fundliste 10). Spolu s relatívne početnou skupinou ojedinelých, resp. náhodných nálezov dopĺňajú mozaiku priestorového rozšírenia, čo potvrdzuje ich úzku priestorovú spätosť s povodím stredného Dunaja,¹⁰ t. j. od oblasti južnej Moravy, cez Dolné Rakúsko (Viedenská kotlina) a Burgenland, južné Slovensko a severnú časť Zadunajska¹¹ až po stredné Maďarsko s menším presahom do stredného Potisia (David 1998b, 301; Innerhofer 2000, 64). Vo vzťahu k pomerne bohatému nálezovému fondu je potrebné, žiaľ, poznamenať, že u prevažnej časti nálezov pochádzajúcich z inhumačných hrobov absentuje detailná dokumentácia ich kontextu. Táto nepriaznivá okolnosť sa týka predovšetkým nálezov z oblasti Moravy, kde išlo prevažne o výskumy staršieho dáta, resp. pri ich objavení nebol prítomný odborník.¹² Rovnako v prípade viacerých novších výskumov pohrebísk bolo preskúmaných len niekoľko hrobov,¹³ čo zatiaľ znemožňuje komplexnejšie posúdiť, do akej miery, a či vôbec, išlo o kľúčový atribút „kroja ženskej vrstvy nobility“ súdobej spoločnosti (pozri Makarová 2008, 109-116). Na tomto mieste je zároveň potrebné aj poznamenať, že bežná populácia si vtedajší odev mohla spínať artefaktmi vyrobenými z organického materiálu, konkrétne ihlicami vyrobenými z dreva, po ktorých sa akékoľvek stopy v archeologickom prameni prakticky nezachovali (pozri Paulík 1986, 93, 100). Takúto úvahu podporujú niektoré nálezy hrobov s prítomnosťou ženských šper-

Wien XXIII [♀ 15-16 r.] (Hahnel 1994, 29); Neumarkt and der Ybbs – hrob 66 [♀ 30-40 r.] (Reiter 2014, 370).

¹⁰ Makroregión stredného Podunajska je tradične vymedzený na severozápade Devínskou bránou pri Bratislave a na juhovýchode oblasťou Železných vrát v Srbsku. To znamená, že západnejšie ležiace (mimokarpatské) regióny Moravy, Dolného Rakúska a Burgenlandu patria z geografického hľadiska k východnej časti horného Podunajska (!). Kultúrna spätosť týchto oblastí s východnejšími regiónmi (juhozápadné Slovensko a Zadunajsko) je síce v istých vývojových úsekoch prehistorického i protohistorického obdobia evidentná, napriek tomu je však potrebné upozorniť na nekorektné chápanie významu označenia „región stredného Dunaja“ vyskytujúceho sa v odbornej spisbe.

¹¹ Oficiálne označenie pre región ležiaci severne a východne od Blatenského jazera až po pravý breh Dunaja je v skutočnosti „stredné Zadunajsko“ (maď. Közép-Dunántúl) a tvoria ho súčasné župy (resp. komitáty) Komárom-Esztergom, Veszprém a Fejér; v archeologickej literatúre sa však objavuje aj nesprávny termín „severné Zadunajsko“.

¹² Žarošice, Nejdek, Želetice, Hrušky (pozri Říhorský 1979, 17, 18; Stuchlík 2011, 47-64).

¹³ Győr-Ménfőcsanak (Egry 2004, 121-137; Kovács 1997, 297-301), Straß im Straßertale (Wewerka 1994, 360-367; 1999, 55-61), Wien XXIII – Sulzengasse (Hahnel 1994, 29-32; 1996, 293-299).

kov, avšak bez nálezov ihlíc¹⁴. Doposiaľ jediný výskum pohrebiska z kosziderského obdobia, pri ktorom došlo pravdepodobne k jeho kompletnému odkrytiu, bol realizovaný vo Svätom Petri na dolnom Požitaví koncom 50. rokov minulého storočia (Dušek 1967; 1969, 50-81; Godiš 2015). Lokalita síce predstavuje obzvlášť cenný prameň k poznaniu predmetnej problematiky, avšak výpovednú hodnotu výrazne znižuje fakt, že pri jej publikovaní nedošlo k zverejneniu kresbovej a fotografickej dokumentácie hrobových celkov, v ktorých boli zastúpené aj šperky kosziderského typu.¹⁵ Istou indíciou pri posudzovaní miery „prestížnosti“ sledovaného funkčného šperku môže byť situácia na uvedenej birituálnej nekropole, kde spomedzi 56 odkrytých hrobov boli iba v 6 prípadoch zastúpené páry kosákovitých ihlíc¹⁶. Nemenej dôležitým prameňom pri poznaní tejto problematiky sú taktiež hroby z najstaršej fázy pochovávaní na dolnorakúskej lokalite Pitten (Benkovsky-Pivovarová 1985, Abb. 11; Beilage 1) a skupina hrobov na rozsiahlej nekropole v Dunaújvárosi-Dunadúló, situovanej v bezprostrednej blízkosti známej eponymnej lokality (Bóna 1992, 142, Abb. 105; Vicze 2011, fig. 30, Appendix 3, Plan 7-9).

Ako už bolo predstavené v úvode štúdie, kosákovité ihlice prechádzajú počas staršieho úseku strednej doby bronzovej dynamickým vývojom reflektovaným zmenami v profilácii ich hlavice, čo je považované za chronologický citlivý atribút (obr. 2: A-D; pozri tiež schému typologického vývoja podľa Innerhofer 2000, Abb. 11). Ten je možné detailne sledovať v rozpätí približne jedného storočia v zmysle najnovších dát vyplývajúcich z datovania absolútnymi rádiometrickými metódami (pozri Benkovsky-Pivovarová/Chropovský 2015, 122, 125, Abb. 119; Müller/Lohrke 2011, 36, Abb. 6). Včasné doklady fixácie ženského odevu spínadlami s oblúkovite zahnutou ihlou evidujeme už v mladšom horizonte pochovávaní v Majcichove¹⁷, a to v inhumačnom hrobe 29, kde bol pôvodne uložený zomrelý jedinec na chrbte (?) s rukami zloženými na hrudi a dolnými končatinami v pokrčenej polohe na ľavom boku (Chropovský 1958, 498, obr. 186). Po stranách lebky, v mieste nad plecami sa nachádzali dve ihlice s masívnou bikónickou hlavice, ktorých pôvodná poloha bola pravdepodobne do veľkej miery poznačená postdepozíčnými procesmi (obr. 4: 1; Benkovsky-Pivovarová/Chropovský 2015, 93, Taf. 56: 1, 2). Uvedený typ ihlíc je v literatúre známy aj pod označením typ Gajary¹⁸ (podľa Novotná 1980, 43), prípadne varianty Mende a Pákozd (podľa David 1998b, 287), pričom je zrejmé, že šikmá perforácia stlačenej bikónickej, resp. diskovitej hlavice¹⁹ (obr. 2: A) má svoje jednoznačné predlohy v ihliciach s veľkou guľovitou hlavice zo záveru staršej doby bronzovej, t. j. zo stupňa BA2c, resp. BA3 (Benkovsky-Pivovarová/Chropovský 2015, 55).

Ďalšiu vývojovú sekvenciu predstavujú „klasické“ exempláre kosákovitých ihlíc s klobúkovitou hlavice (obr. 2: 2), ktorá sa postupne sploštuje až do kotúčovitého tvaru (obr. 2: 3) a rovnako ako predošlý zmienený typ zvyčajne nesie ornament vyhotovený kombináciou rytej a puncovanej techniky (pozri Innerhofer 2000, Taf. 71: 24-39). Hlavica je takisto spravidla šikmo prevrtnaná cez krčik (obr. 2: B), zatiaľ čo u ihlíc s plochou kotúčovitou hlavice sa postupne začína objavovať nový, z hľadiska datovania markantný prvok, a to horizontálna perforácia krčika (obr. 2: 5, 6, C). Uvedený technologický postup má svoj pôvod v západnejšie ležiacich oblastiach v povodí horného Dunaja (nápaditá je tiež koncentrácia na úze-

¹⁴ Napr. Győr-Ménfőcsanak – hrob 1046, v ktorom bola pochovaná žena vo veku cca 40 – 50 rokov (Egry 2004, 125).

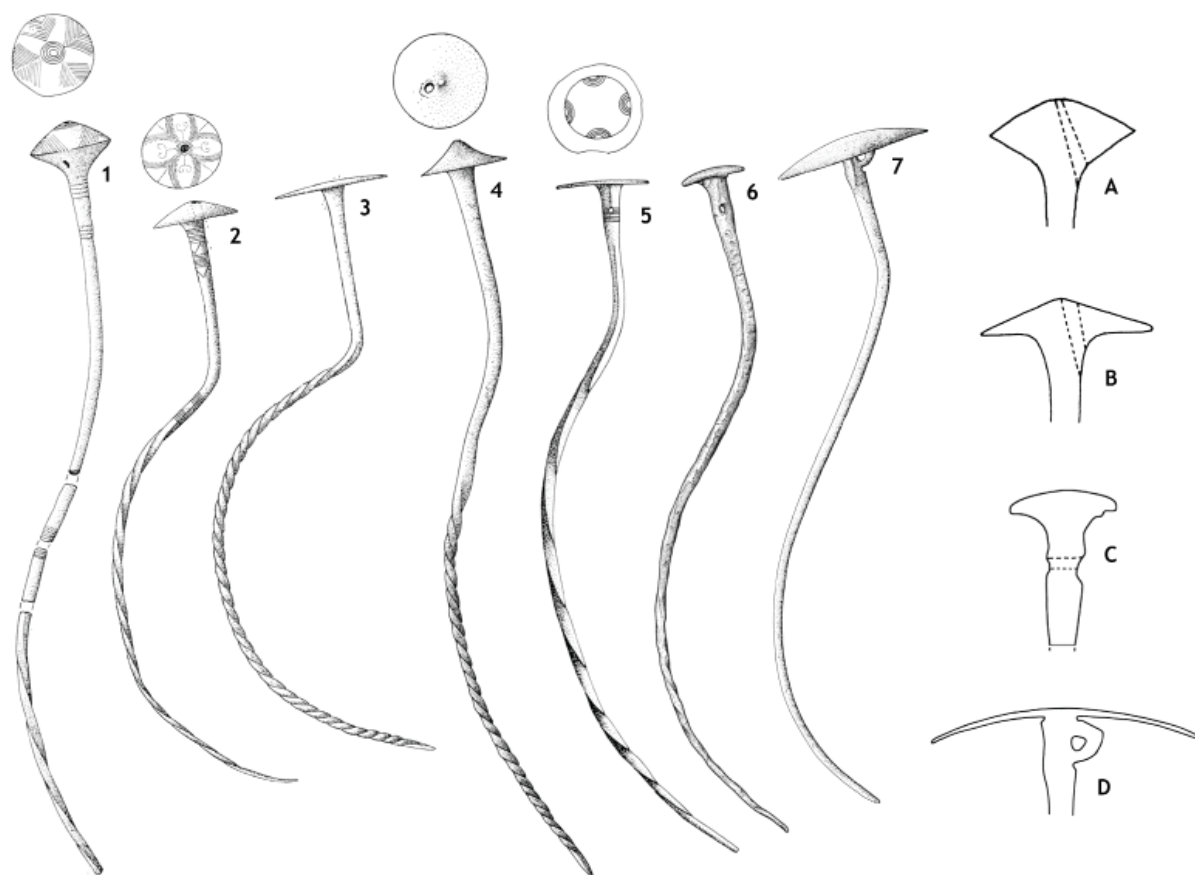
¹⁵ Revízia výskumnej dokumentácie M. Duška z rokov 1958 – 1959 poukázala na skutočnosť, že kresbovo a fotograficky boli dokumentované iba vybrané hrobové celky (okrem hrobu 24/58 boli skelety jedincov takmer úplne strávené!).

¹⁶ Inhumačné hroby 4, 11, 17, 18, 24 a 27 (Dušek 1969, Abb. 5: 12, 13; 7: 1, 3; 8: 1, 3; 9: 1, 4; 11: 3, 4; 13: 19-21).

¹⁷ J. Bátora (2000, Abb. 690) synchronizuje starší horizont so stupňom BA2c a mladší horizont so stupňom BA3.

¹⁸ Výskyt najstarších ihlíc variantov Mende a Pákozd (resp. typ Gajary) datuje W. David (1998b, Abb. 15) na počiatok stupňa „Bz B älter“ a považuje ich za „prechodnú formu“ k ihliciach s klobúkovitou hlavice a kosákovito profilovanou ihlou (David 1998b, 287). Zároveň predpokladá, že išlo o produkt zo špecializovanej dielne, keďže bohato zdobené hlavice uvedených ihlíc sú duté a ich výroba spočívala v sofistikovanom technologickom postupe.

¹⁹ Osobitú pozornosť si zasluhuje pár ihlíc s diskovitou hlavice a rovnou ihlou (chronologický atribút?), ktoré boli súčasťou depotu z Hodejova I, ako aj nález kadluba na odlievanie spínadiel typu Gajary z areálu opevnenej osady maďarovskej kultúry vo Veselom (Bartík 1998, Abb. 1: 1, 2, 5).

Obr. 2. Varianty ihlíc s kosákovito profilovanou ihlou v strednej dobe bronzovej a spôsoby perforácie otvorov určených pre ich upevnenie k odevu. 1 – Majcichov (podľa Novotná 1980, Taf. 6: 258); 2 – Regelsbrunn (podľa Říhovský 1979, Taf. 1: 9); 3 – Želetice (podľa Říhovský 1979, Taf. 2: 14); 4 – Hodejov (podľa Novotná 1980, Taf. 12: 363); 5 – Svätý Peter (podľa Novotná 1980, Taf. 9: 329); 6 – Neumarkt an der Ybbs (podľa Reiter 2014, Abb. 3: 85); 7 – Zvolen (podľa Novotná 1980, Taf. 15: 395). Rôzne mierky. Autor: J. Godiš

mí Dolného Rakúska), kde predstavuje charakteristický znak skupiny ihlíc s rovnou ihlou a kotúčovitou hlavicou označovanej ako typová skupina Wetzleinsdorf (podľa Innerhofer 2000, 38-46, Taf. 3: 6-13; 4: 1-5; Říhovský 1979, 26-28). Na tomto mieste sa žiada opätovne zdôrazniť, že z hľadiska geografického rozšírenia sa kosákovité ihlice a skupina spínadiel typu Wetzleinsdorf striktno vymedzujú (!) (porovnaj Innerhofer 2000, Karte 4, 5 a Karte 12), pričom práve druhý uvedený typ chronologicky spadá už do mladšieho úseku stupňa BB (David Bz B jünger / Hänsel MD II / stupeň Lochham). V súvislosti s tým je taktiež dôležité poznamenať, že v stredodunajskom regióne sa v mladšom úseku kosziderského obdobia začínajú objavovať deriváty kosákovitých ihlíc s vodorovne prevrátaným křčíkom.²⁰ Tento jav viacerí bádatelia súhlasne považujú za dôsledok istého „ovplyvnenia západným kultúrnym prostredím“, ale nezaoberajú sa jeho bližšou interpretáciou (Benkovsky-Pivoarová 2008, 258; Hänsel 1968, 87; Innerhofer 2000, 42; Říhovský 1983, 5). K tomu pristupuje zaujímavý fakt, že práve v sprievode tohto variantu spínadiel sa v hrobovom inventári sporadicky vyskytuje už aj keramika s archaickými prvkami hrnčiarskeho štýlu formujúcej sa mohylovej kultúry (!). Exemplárne to dokladajú hroby 17 a 18 vo Svätom Petri, kde boli zastúpené kombinácie ihlíc so šikmým

²⁰ Typ Wetzleinsdorf I (podľa Innerhofer 2000, 38-42) alebo variant Hodejov, Dunaújváros, Pitten Gr. 58 (David 1998b, 292, 294, Abb. 13).

otvorom v hlavici a vodorovne prevrtaným krčikom²¹ spolu s amforovitými tvarmi nádob²², ktorých tektonika nemá presvedčivé paralely v predošlom lokálnom keramickom štýle, t. j. v prostredí maďarovskej kultúry (Dušek 1969, Abb. 8: 2; 9: 2). Závažným argumentom pri otázke archeologických dokladov mobility v sledovanom období je inhumačný hrob 85 na lokalite Dunaújváros-Dunadúló, kde bol jedinec pochovaný vo vystretej polohe na chrbte²³ (!) spolu s párom kosákovitých ihlíc, z ktorých jeden kus mal zhrubnutý, vodorovne perforovaný krčik po vzore „západnej“ skupiny spínadiel (tzv. Lochhalsnadeln) (Vicze 2011, Pl. 194: 3). Napokon na uvedenej lokalite je v porovnaní s inými nekropolami situovanými vo vnútrokarpatskom priestore doložené nápadité množstvo variantov ihlíc tohto typu²⁴. To môže napovedať o doposiaľ neobjasnených procesoch vo vývoji pochovávaní na nekropole, ktoré má podľa M. Vicze (2011, 43-47) aj v kosziderskom období kontinuálny priebeh (dôsledok sprostredkovania „západnej technologickéj inovácie“ či doklad prítomnosti jedincov alochtónneho pôvodu – kovové súčasti vlastného kroja?). Táto skutočnosť sa javí o to viac podnetná do diskusie, pokiaľ vezmeme do úvahy fenomén masívnej tezurácie kovových artefaktov v danom mezoregiónne stredného Maďarska (!) na začiatku strednej doby bronzovej (Mozsolics BIIIb / „Reinecke B“; Mozsolics 1988, Abb. 6; David 2002b, Karte 1), čo môže opäť istým spôsobom privádzať naspäť ku kontroverznej hypotéze „Großen Wanderung“, formulovanej A. Mozsolics (1957, 119-156) v polovici minulého storočia.²⁵ Spomínaná ihlica z Dunaújváros-Dunadúló spolu s analogickým exemplárom z hrobu 66 z lokality Neumarkt an der Ybbs v Dolnom Rakúsku, v ktorom bolo nespálené telo ženy uložené na chrbte²⁶ (?) (Reiter 2014, Abb. 2; 3: 85), sú reprezentantmi akejsi prechodnej formy, resp. neskorého derivátu kosákovitej ihlice, v ktorej sa miesia prvky typické už pre najstaršie typy spínadiel s plochou hlaviciou (‘Plattenkopfnadeln’ podľa Innerhofer 2000, 137). Tie sú príznačné pre západný, mimokarpatský okruh mohylových kultúr (klincovitá profilácia hlavice, otvor v krčiku)²⁷ rozšírený v oblasti horného Dunaja, v ktorej sa oprávnene hľadá ich pôvod, na čo priamo poukazujú distribučné mapy artefaktov (Innerhofer 2000, Karte 41).

V súvislosti s typologickou škálou kosákovitých ihlíc vystupuje do popredia existencia ich východného regionálneho variantu s veľkou klobúkovitou hlaviciou a postranným uškom na rozhraní krčika a hlavice (obr. 2: 7, D). Ten predstavuje vôbec najmladšie exempláre spínadiel s kosákovito profilovanou ihlou, ktoré sa používajú až v postkosziderskom období²⁸ a

²¹ V literatúre často citovaný variant ihlice z hrobu 17/58 s horizontálne perforovaným krčikom nie je v skutočnosti jediným exemplárom z pohrebiska (!). Vodorovný otvor v krčiku má aj ihlica s kotúčovitou hlaviciou z hrobu 18/58, čo síce nie je vyobrazené na príslušnej publikovanej ilustrácii, avšak v popise sa o tom autor výskumu zmieňuje (pozri Dušek 1969, 61, Abb. 9: 1). Pri fyzickej verifikácii materiálu z nekropoly vo Svätom Petre bola táto informácia potvrdená, pričom bolo zistené, že ihlica má ešte jeden šikmo prevrtaný otvor skrz hlavicu (stopa po odbere vzorky?).

²² Podobný záver konštatuje aj Z. Benkovský-Pivovarová (1996, 161) vo vzťahu k hrobu 32 z Großhöflein, kde sa vyskytla amforovitá nádoba vyhotovená v tendenciách nastupujúceho hrnčiarskeho štýlu mohylovej kultúry.

²³ Spôsob uloženia tela nemá pôvod v pohrebnom rite autochtónnych kultúr staršej doby bronzovej a aj v mohylovom období sa v Karpatskej kotline vyskytuje veľmi zriedkavo (pozri Jiráň 2008, 122-125; Teschler-Nicola 1985, 129).

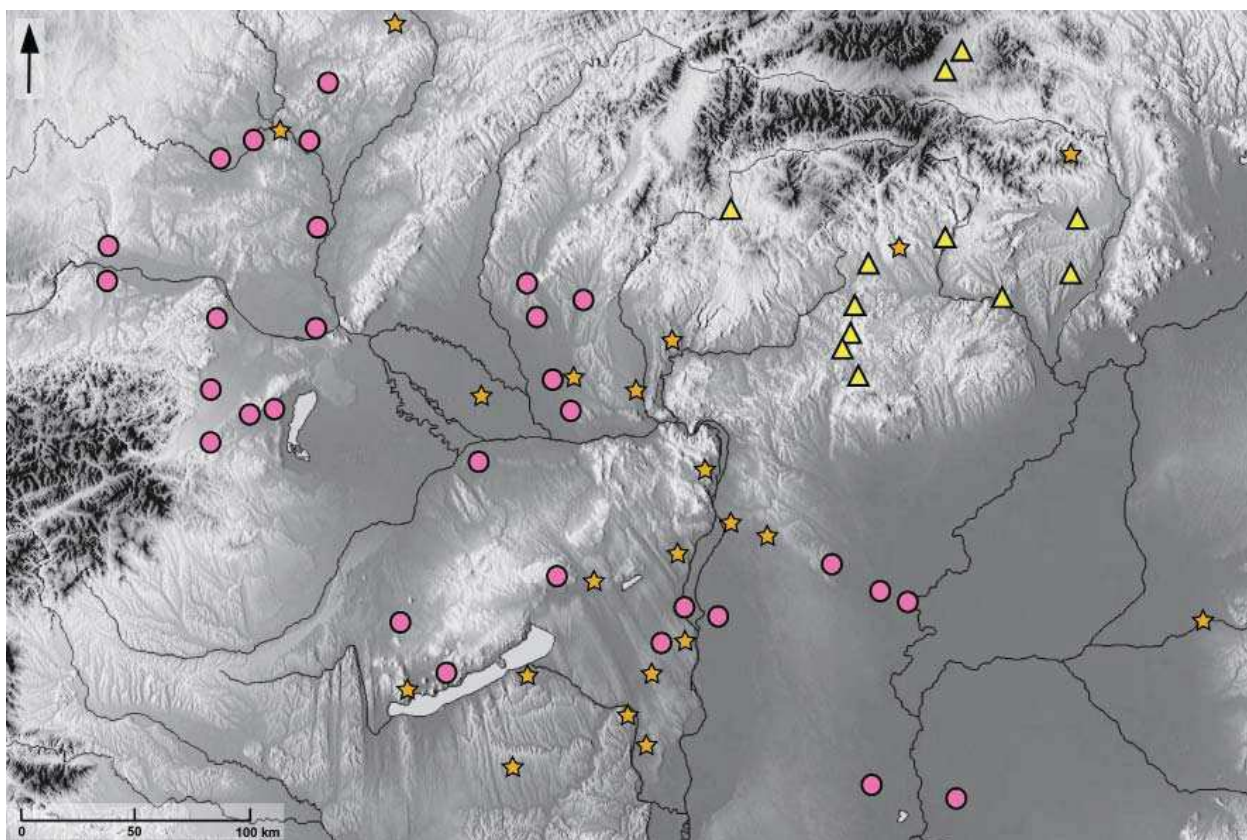
²⁴ Hrob 752, 818, 854b (Vicze 2011, Pl. 212: 9; 215: 8; 216: 3; pozri tiež Říhiovský 1983, Taf. 3: 29-32).

²⁵ Uvedený (neskôr výrazne kritizovaný) koncept bol publikovaný redakciou periodika Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae s úvodnou poznámkou zdôrazňujúcou úmysel vyvolať odbornú diskusiu (!) k interpretácii tohto bezprecedentného javu v rámci prehistorického vývoja v Karpatskej kotline – „Diese Studie wird mit der Absicht veröffentlicht, eine Diskussion für die Probleme der Grossen Wanderung zu eröffnen.“ (Mozsolics 1957, 119 pozn.*).

²⁶ Jedným z kľúčových nálezov pri riešení problematiky mobility v závere kosziderského obdobia sú tri inhumačné hroby z lokality Szurdokpüspöki-Hosszúdúló v severnom Maďarsku, kde boli zomrelí uložení v dorzálnnej polohe, zatiaľ čo v jednom z nich sa nachádzali aj archaické ihlice typu Wetzleinsdorf (Guba/Bácsmegei 2009, 127, Taf. 1: 1-3; Abb. 1).

²⁷ Napr. ihlice v hroboch 50, 57, 98 na dolnorakúskej nekropole Pitten (Hampl/Kerchler/Benkovský-Pivovarová 1981, Taf. 207: 12, 13; 209: 9, 10; 213: 12, 13) a ich význam ako „Leitfunde“ stupňa BB2 (pozri Innerhofer 2000, 260, 261) – naproti tomu, uvedené hrobové celky datuje W. David (2002b, Beilage 1) do svojho stupňa Bz C1.

²⁸ Spínanie odevu párom cyperských ihlíc (!) s kosákovito zahnutou ihlou evidujeme aj v jamkovom hrobe 25 (15-B/62) na birituálnej nekropole v Nových Zámkoch-Tehelni, datovaného taktiež do postkosziderského obdobia (nepublikovaný výskum AÚ SAV pod vedením Z. Čilinskej a M. Rejholcovej v rokoch 1956, 1961 – 1962).

Obr. 3. Geografické rozšírenie kosákovitých ihlíc v strednom Podunajsku. Hviezdičky – výskyt v kosziderských depotoch; krúžky – hrobové nálezy; trojuholníky – mladšie ihlice typu Gemer s kosákovitou ihlou, veľkou klobúkovitou hlavicom a postranným uškom (pozn. ojedinelé, resp. nálezy kosákovitých ihlíc bez kontextu nie sú súčasťou mapového vyobrazenia; doplnené podľa David 1998b, Karte 1; Innerhofer 2000, Karte 12; Novotná 1980, 60-63, 68-70). Autor: J. Godiš

predstavujú špecifikum pre bronzovú industriu pilinskej kultúry v oblasti povodia Hornádu a Slanej (typ Gemer podľa Novotná 1980, 68). Doposiaľ je ich zastúpenie známe takmer výlučne v depotoch,²⁹ čo je pochopiteľné vzhľadom na striktnú kremáciu pri pochovávaní v kultúrach starších popolnicových polí, počas ktorej došlo na pohrebnej hranici k znehodnoteniu kovových šperkov, resp. k ich úplnému roztaveniu. Napriek tomu sa v niektorých urnových hrobách zachovali poškodené časti ihlíc a zriedkavo dokonca i celé exempláre, ktoré boli dodatočne vložené ku kremáčnym zvyškom zomrelého.³⁰ Ich párové zloženie dokladá pretrvávanie spínania ženského odevu dvojicou ihlíc i v tomto kultúrnom prostredí, rovnako ako je tomu v širokom okruhu stredoeurópskej mohylovej kultúry, pre ktoré sú charakteristické dlhé ihlice s kľincovitou, resp. pečatidlovou hlavicom (Innerhofer 2000, 139; Jiráň 2008, 124, 125; Wiegel 1996, 97).

Garnitúry šperkov: uniformné a individuálne prvky kroja

Vo vzťahu k širokému ako i značne pestrému sortimentu bronzových šperkov, ktoré zvyčajne tvoria základnú skladbu kosziderských depotov, vyvstáva otázka ich zastúpenia vo funerálnych kontextoch, v ktorých boli pochované ženy. Istú bázu predstavuje súhrn hrobov s výskytom kosákovitých ihlíc z oblasti stredného Dunaja, ktorý predstavila Z. Ben-

²⁹ Rešica (Furmánek 1977, 364, Taf. 27: 6, 7), Ožďany (Paulík 1965, 37, Taf. 12: 8, 10), Gemer (Kemenczei 1965, 109, Taf. 27, 28), Švedlár (Novotná 1970, Taf. 56: 9), Zvolen (Furmánek/Kuka 1973, Taf. I: 6, 7), Huncovce (Miroššayová/Šarudyová 1999, obr. 1: 2).

³⁰ Radzovce – hrob 156 (Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016, 106, Taf. XXXIII: 12, 14), Salgótarján – hrob 28 (Guba 2008, 5. kép).

kovsky-Pivovarová (1996, 157-164, Tab. I-IV), zaoberajúc sa možnosťou identifikácie archeologicky postihnuteľných dokladov migrácie na počiatku strednej doby bronzovej. Rovnako aj W. David (1998b, 314-328) pri chronologickom rozboře zmieneného typu spínadiel vychádzal zo sprievodných nálezov bronzových šperkov, kde okrem iného podal prehľad hrobových celkov s dobrou výpovednou hodnotou. Uvedená časť príspevku vychádza predovšetkým z týchto údajov, pričom ich verifikuje a zároveň dopĺňa novšími nálezmi i pozorovaniami vyplývajúcimi z teoretického výskumu autora.

Na tomto mieste možno hneď v úvode konštatovať, že čo sa týka ozdôb horných a dolných končatín, ako aj hrude, tak sú v hroboch v podstate zastúpené takmer všetky typy predmetov, i keď v rôznych, avšak nápadne pravidelných kombináciách.³¹ Základ náhrdelníka tvorila organická šnúrka prevlečená cez nahusto špirálovite stočený bronzový drôt vo forme trubičky (tzv. salta leoni). Tá zároveň slúžila vo forme oddeľovača, t. j. zabránila prekrývaniu jednotlivých záveskov, čo zabezpečovalo estetickosť šperkového kompletu visiaceho na hrudi ženy (Schumacher-Matthäus 1985, 101, pozn. 338). Na ňom boli upevnené dva základné, t. j. najčastejšie sa vyskytujúce typy kovových záveskov³² – srdcovitého a terčovitého tvaru. Súčasťou náhrdelníka bol striktne vždy len jeden typ závesku, v rámci ktorého sa prípadne vyskytovali jeho ďalšie varianty, neraz aj solitérne,³³ čo svedčí o prejavocho istej individuality a jemnej diferenciacii v rámci štandardných prvkov kosziderského kroja. Varianty sa pri srdcovitých záveskoch odlišujú rôznymi spôsobmi profilácie ramien a stredového trňa, resp. priečky či počtom koncentrických rebier a dĺžkou trňa na terčovitých exemplároch, zatiaľ čo tieto znaky už do istej miery nesú aj chronologickú informáciu.

Variant liatych srdcovitých záveskov typický pre kosziderské obdobie sa vyznačuje otvorenými dovnútra zatočenými ramenami a stredovým trňom (ako i „východné“ závesky s plastickou povrchovou úpravou typu Hodejev podľa Furmánek 1980, 24-26) a na rozdiel od jeho početného zastúpenia v depotoch sa v súvekých hroboch objavuje pomerne iba v skromnom počte niekoľkých kusov,³⁴ na čo už dávnejšie poukázal aj W. David (1998b, 318). Odlišná situácia však nastáva od pokročilej strednej doby bronzovej (pozri Schumacher-Matthäus 1985, 105-110, Tabelle 80, Karte 29), kde sa v ženských hroboch, zvlášť stredodunajskej mohylovej kultúry, vyskytujú celé honosné súpravy srdcovitých záveskov.³⁵

Z pohľadu aktuálneho stavu výskumu možno považovať náhrdelníky tvorené terčovitými záveskami (typ Ráksi podľa Mozsolics 1967, 92; pozri Ilon 2016, 21, Abb. 2: 1) za azda najobľúbenejšiu ozdobu hrude v strednom Podunajsku počas stupňa BB, o čom svedčí aj ich výskyt v mužských hroboch.³⁶ Popularitu šperku, ako i odraz sociálneho postavenia pochovaného (Ilon 2016, 26; Schumacher-Matthäus 1985, Karte 28; Wels-Weyrauch 2011, 275-277) podčiarkuje skutočnosť, že sa v ženských hroboch nachádzajú nezriedka jeho garnitúry (obr. 6: A). Ukázkovými príkladmi sú hroby žien s párom kosákovitých ihlíc a impozantnými

³¹ Podľa E. Makarovej (2008, 66) pravdepodobne nedochádzalo v praveku k takej výraznej diferenciacii kroja, ako je tomu v mladších obdobiach (predovšetkým v novoveku), hoci existenciu istých rozdielov autorka pripúšťa.

³² Bronzovým kotkovitým záveskom aj exemplárom v tvare býčích rohov (resp. lunuly) nie je v tomto príspevku venovaná osobitná pozornosť, keďže prvý uvedený typ má svoj pôvod ešte v kovovej industrii dožívajúcich kultúr s inkrustovanou keramikou v Zadunajsku (depoty typu Tolnanémedi), zatiaľ čo druhý sa výraznejšie objavuje až od postkosziderského obdobia v Potisí, ako i v regióne severného Maďarska (pozri Bóna 1958, Abb. 5: 30, 31; Honti/Kiss 2000, 71-96; 2013, 739-755; Schumacher-Matthäus 1985, 90-94, Karte 25, 26).

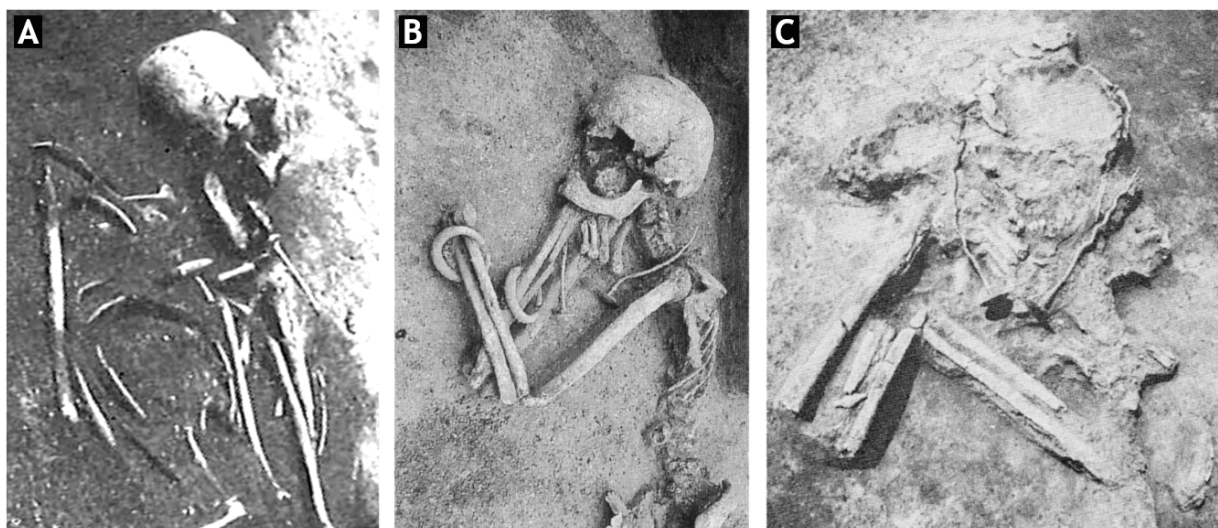
³³ Napr. Svätý Peter – hrob 7/58 a 24/58 (Dušek 1969, Abb. 6: 2; 12: 8); Győr-Ménfőcsanak – hrob 919 (Egry 2004, 3. kép: 8); Wien XXIII – Sulzengasse (Hahnel 1996, 294, Taf. I: 7).

³⁴ Napr. Großhöflein – urnový hrob 32 (3 ks) (Willvonseder 1937, 331-333, Taf. 24: 4-6); výnimku predstavuje hrob 7/58 s kruhovým žľabom zo Svätého Petra (9 ks) (Dušek 1969, 54, 55, Abb. 6: 1-10); pozornosť si zasluhuje urnový dvojhrob (?) 854a/854b z Dunaújváros-Dunadúló s dvomi záveskami typu Hodejev (Vicze 2011, 449, Pl. 216: 4).

³⁵ Smolenice – hrob 27/72 (12 ks) (Dušek 1980, 347, obr. 5: 2; Tab. IV: 16-27); Obid – urnový hrob (18 ks) (Récsy 1892, 342-346; Furmánek 1980, Taf. 37: C/2-20); Šamorín-Šánot (33 ks) – nepublikovaný výskum časti pohrebiska stredodunajskej mohylovej kultúry v rokoch 2016 – 2017 pod vedením J. Haruštiaka (AA Terra Antiqua s.r.o.), honosný šperkový set sa našiel v hrobe 33/a z lokality Szentes-Nagyhegy na strednom Potisí (36 ks) (Nagy 2005, 8, 9. kép: 3).

³⁶ Napr. Svätý Peter – hrob 20/58 s bronzovou sekerou, obkolesený kruhovým žľabom (Dušek 1969, 61, 63, Abb. 10: 1).

Obr. 4. Spôsob spínania ženského kroja v priebehu stupňa BB v strednom Podunajsku. A – Majcichov, hrob 29 (podľa Chropovský 1958, obr. 186); B – Straß im Straßertale, hrob 45 (podľa Wewerka 1994, Abb. 162); C – Wetzleinsdorf, hrob 3 (podľa Urban 1981, Taf. IV: 1)

náhrdelníkmi, ktoré sú rovnako pospájané bronzovými špirálovitými trubičkami ako v prípade srdcovitých príveskov³⁷. Vzácnym je napríklad aj vyobrazenie terčovitého kompletu na hrudi antropomorfných plastiek z lokality Golubac vo východnom Srbsku (obr. 7: D). Obidva prezentované typy náhrdelníkov sa objavujú vo vyvinutejších formách a zložitejších setoch tiež na pohrebiskách z pokročilého mohylového obdobia, čo možno považovať za pregnantný doklad kontinuity šperkárskej produkcie, ako aj v tradícii zdobenia odevu populácií sídliačich na strednom toku Dunaja (Schumacher-Matthäus 1985, 126, 139).

Špecifickým typom sú závesky lievikovitého tvaru, ktorých interpretácia nie je celkom jednoznačná, a mohlo ísť o polyfunkčný predmet.³⁸ Doposiaľ jediné dokumentované hrobové nálezy zo stredného Podunajska sú známe iba z dvoch hrobov vo Svätom Petri.³⁹ V prípade jedného exempláru sa zachovala aj nepoškodená horizontálne perforovaná stopka,⁴⁰ kde vzniknutý otvor slúžil na zavesenie artefaktu, zatiaľ čo niektoré ďalšie kusy majú rozmernejšie nepravidelné otvory, najmä na rozmedzí stopky a lievika (poškodenie artefaktu v dôsledku vzájomného otlkania?).⁴¹ V oboch hrobách sa závesky vyskytli v trojiciach a vzhľadom na ich relatívne veľké rozmery i hmotnosť v porovnaní s inými typmi záveskov sa nezdá byť pravdepodobné, že by sa v rámci náhrdelníkov vyskytovali vo vyššom počte. Pozoruhodnú interpretáciu artefaktu predstavila G. Schumacher-Matthäus (1985, 87, Taf. 65: 1b), ktorá na základe antropomorfných plastiek s vyobrazením kroja z oblasti dolného Dunaja predpokladá, že išlo v skutočnosti o ozdoby, do ktorých sa zapletali vlasy (na plastikách sa taktiež objavujú v trojiciach, obr. 7: B). Pri revízii výskumnej dokumentácie pohrebiska vo Svätom Petri sa podarilo na základe terénnych fotografií i kresbového plánu zistiť, že lievikovité ozdoby sa nachádzali v relatívne intaktnej polohe (?) in situ v mieste, ktoré možno stotožniť s oblasťou hrudníka, resp. chrbta. Tu však vyvstáva otázka, v akej polohe bol zomrelý pochovaný za

³⁷ Tápiobicske (8 ks) (Trogmayer 1968, 26, 27, Abb. 6); Ménfőcsanak – hrob 1060 (10 ks) (Egry 2004, 6. kép: 2); Svätý Peter – hrob 24/58 (12 ks) (Dušek 1969, Abb. 11: 5, 6; 12: 1-10); Lužice (17 ks) (Stuchlík 2012, 381, obr. 2: 3-19); Wien XXIII – Sulzengasse (18 ks) (Hahnel 1994, 32, Abb. 3: 4-6).

³⁸ A. Mozsolics (1967, 85) predpokladá, že mohli slúžiť aj ako „Nadelschützer“, t. j. ochranná krytka, resp. podložka pre ihlicu. Vychádza pri tom z dnes už neoveriteľného nálezu v údajnom depote z Kamenice nad Hronom (Garamkövesd).

³⁹ Hrob 27 s trojicou (!) kosákovitých ihlíc (Dušek 1969, Abb. 13: 15-17) a hrob 61 (Dušek 1969, Abb. 17: 12-14).

⁴⁰ Identický spôsob prevrätanej stopky evidujeme aj na soliternom exemplári z hrobu VII z Várpaloty (Kovács 1977, 46, Abb. 1: 12).

⁴¹ Dušek 1969, Abb. 13: 17; 17: 14; analogické poškodenia (?) evidujeme aj na predmetoch z depotov v Hodejove (Furmánek 1980, Taf. 20: 587, 588, 595; 21: 598).

predpokladu, že išlo o skrčené uloženie tela, tak ako pri všetkých inhumačných hroboch na nekropole. Žiaľ, obmedzená úroveň dokumentácie⁴² neumožňuje uspokojivo zodpovedať túto otázku a tým pádom ani argumentovať interpretáciu spomínanej autorky.

Za unikátny prejav individuality v súvislosti s nosením šperku v sledovanom období je možno považovať solitérny nález závesku typu Včelince z už spomínaného hrobu 66 v Neumarkt an der Ybbs (Reiter 2014, Abb. 2, 3: 86). Z geografického hľadiska ide o excentricky situovaný artefakt⁴³, ktorý spolu s ďalšími tromi záveskami pochádzajúcimi výlučne z depotov z Karpatskej kotliny (Nagyhanhos, Oszlár, Včelince) predstavuje jediné známe nálezy tohto typu z územia strednej Európy (pozri Reiter 2014, 373, Abb. 4). Niektorí bádatelia hľadajú predlohy tohto svojrázneho artefaktu dokonca až v oblasti východného Stredomoria (Furmánek 1997, 313-315, Abb. 1).

Ďalšiu skupinu predmetov objavujúcich sa v kozziderských depotoch tvoria ozdoby horných končatín. Tieto predmety boli spravidla nosené na prstoch, zápästiach, predlaktí a ramenách vždy párovo, na čo poukazuje jednak zloženie garnitúr v depotoch, ako i priamo hrobové nálezy. Ide predovšetkým o špirálovité prstene, liate C-náramky s komplexnou rytou výzdobou (ojedinele sa vyskytujú i plechové exempláre) a drôtené alebo častejšie plechové náramenice. Charakteristické sú drôtené prstene s ružicovito stočenými koncami, ktoré sa v tomto období začínajú nosiť párovo na prstoch obidvoch rúk,⁴⁴ pričom tento spôsob nadobúda svoj vrchol (nielen) v karpatskom priestore v nasledujúcom mohylovom období.⁴⁵ Liate náramky so zhrubnutým zdobeným oblúkom a odseknutými (resp. zahrotenými koncami) nachádzané v inhumačných hroboch v mieste zápästí (obr. 3: B; 5: C) takmer vždy zdieľajú rovnaký štýl výzdoby.⁴⁶ Zriedkavo sa objavujú i nezdobené exempláre, čo môže byť v skutočnosti vo väčšine prípadov len dôsledok ich opotrebovania.⁴⁷ Rytá ornamentika vychádza z kombinácie priečnych a lomených zväzkov línií - tzv. motív vlčích zubov (nem. *Wolfzähne-muster*), zatiaľ čo v mladšom úseku stupňa BB (David Bz B jünger) nastupuje signifikantný motív tzv. rybieho mechúra (nem. *Fischblasenmuster*). Náramky s týmto výzdobným štýlom sa však objavujú prevažne už s ihlicami „západnej“ typovej skupiny Wetzleinsdorf s rovnou alebo mierne profilovanou ihlou, resp. v kontextoch klasifikovaných už do včasnej mohylovej kultúry (David 1998a, 122, Beilage 1), a preto ich nemožno považovať za originálnu súčasť karpatského kozziderského kroja (!). Špecifickou, azda prechodnou formou rytej dekorácie sa odlišuje pár náramkov z hrobu 11 na lokalite Oggau v Burgenlande (Pittioni 1941, 35, Abb. 1), ktoré W. David (1998b, 315) datuje už na počiatok mladšej skupiny bronzov kozziderského typu. Ornament spočíva v kombinácii trapézovo usporiadaných paralelných línií s priečnymi oblúkovými zväzkami vzdialene pripomínajú svojrázny motív hrotitých oválov (Hicke 1987, 73, 74, Taf. 11). Identický spôsob výzdoby napokon evidujeme i na náramku z lokality Tápio-szentmárton-Attila-domb v strednom Maďarsku (Dinnyés 1973, 41. IV. tábla: 18). Pri rozbere skupiny náramkov sa javia atypické nálezy rombického prierezu z hrobu 24 vo Svätom Petri (Dušek 1969, Abb. 11: 1, 2), ku ktorým okrem starých, dnes už sotva overiteľným, v literatúre uvádzaným „analógiám“ z lokalít z južnej časti Karpatskej kotliny⁴⁸ nie sú doposiaľ známe

⁴² Na kresbovom pláne je pozícia zvyškov lebky vyobrazená pri stene severného rohu hrobovej jamy, zatiaľ čo bronzové ozdoby sa nachádzajú bližšie k centrálnej časti dna hrobovej jamy. Vzhľadom na priestorové možnosti uloženia tela v skrčenej polohe do jamy sa núka interpretácia, že išlo o zomrelého uloženého na ľavom boku, čo by značilo pôvodnú pozíciu lievikovitých predmetov pri vonkajšej strane krčných stavcov (!).

⁴³ Nálezový celok je považovaný za doklad mobility z vnútrokarpatského priestoru smerom na západ - prítomnosť kosákovitých ihlíc ako artefaktu karpatskej proveniencie a tiež spektrálna analýza šperku (podiel Sn) (Reiter 2014, 374).

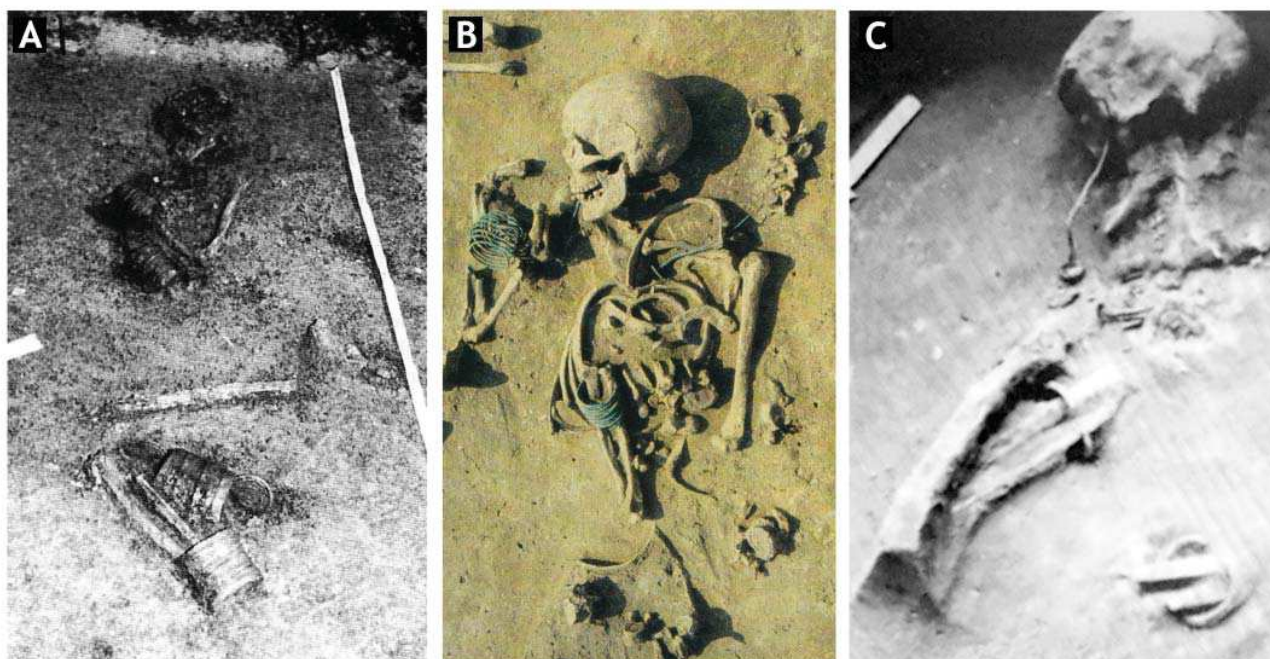
⁴⁴ Svätý Peter - hrob 27 (Dušek 1969, Abb. 13: 1-4).

⁴⁵ Napr. Tiszafüred-Majoroshalom - hrob 102 (Kovács 1975b, Fig. 9/B); Pitten - hrob 2 a 50 (Hampl/Kerchler/Benkovský-Pivovarová 1981, Taf. 196: 12-15; 207: 6-9).

⁴⁶ Straß im Straßertale - hrob 45 (Wewerka 1994 - in situ pozri Abb. 162, 164); Svätý Peter - hrob 18 (Dušek 1969, Abb. 9: 6, 6a, 7); Győr-Ménfőcsanak - hrob 1046 (Egry 2004, 5. kép: 2, 3).

⁴⁷ Napr. v hrobe 919 v lokalite Győr-Ménfőcsanak (Egry 2004, 3. kép: 1, 2).

⁴⁸ Erdut (Purić 1901, Sl. 127: 2); Martély (Banner 1945, 10. kép: 18).

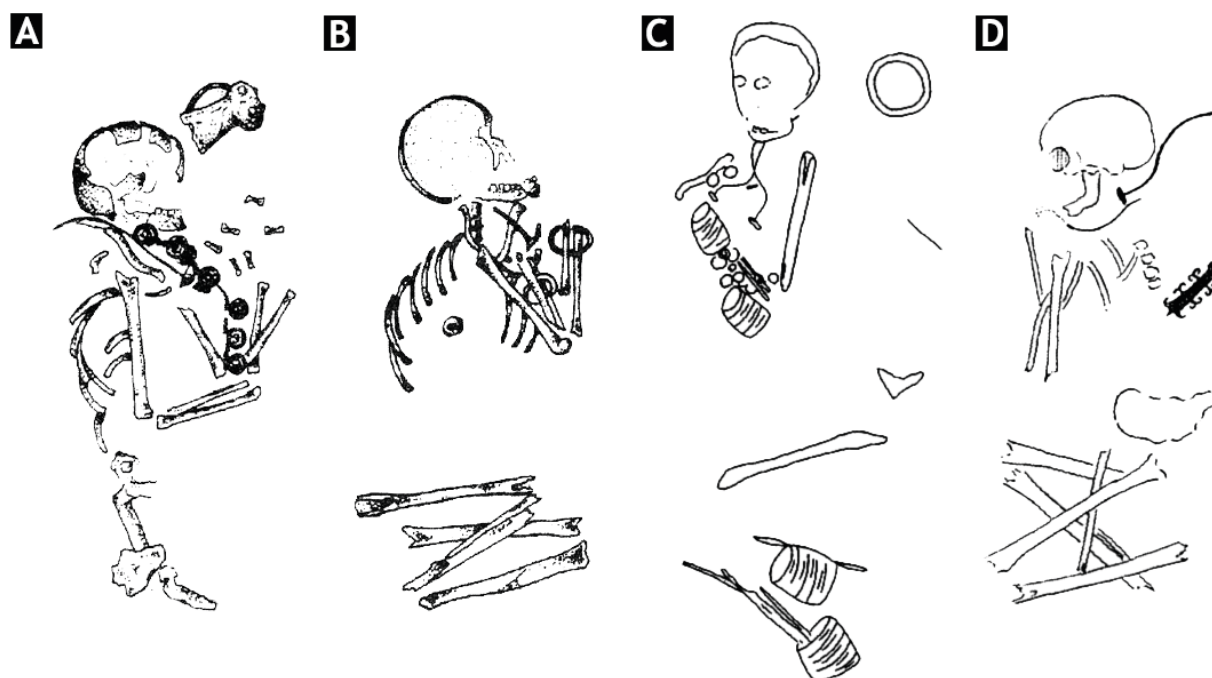
Obr. 5. Hroby s výskytom kosákovitých ihlíc spolu s kovovými súčasťami kroja zachované in situ. A – Wien XXIII, Sulzengasse (podľa Hahnel 1994, Abb. 2); B – Straß im Straßertale, hrob 88 (podľa Wewerka 1999, Abb. 11); C – Svätý Peter (predtým Dolný Peter), hrob 24 (podľa Dušek 1969, Taf. XXXI: 4)

žiadne relevantné paralely (absentujú aj v depotoch)⁴⁹. Potrebné je tiež uviesť vzácne sa objavujúce pozdĺžne rebrované náramky bez bližších informácií o nálezovom kontexte, ktoré sa údajne našli v inhumačných hroboch na južnej Morave (Hrušky, Želetice; *Stuchlík 2011*, obr. 1: 6-7a; 6: 3, 3a). V súvislosti s nimi je ale nutné poznamenať, že sa objavujú skôr v sprievode artefaktov datovaných do mladšieho úseku stupňa BB ako práve C-náramkami, zdobenými motívom rybieho mechúra (napr. depot z Rákospaloty a komitátu Somogy; *Mozsolics 1967*, Abb. 23: 4, 6; Taf. 38: 7, 8; 59: 4, 6), ako aj ďalšími predmetmi skôr mimokarpatskej proveniencie, čo naznačuje, že nepatria k typickým šperkom ženského kosziderského kroja.

Pri rekonštrukcii ženského kroja na základe funerálneho prameňa vystupujú v sledovanom období do popredia odborne dokumentované hrobové celky z územia Dolného Rakúska a Burgenlandu. Náramky vyhotovené zo špirálovite stočeného drôtu evidujeme v hrobe IX z lokality Oggau (*Hicke 1987*, 122, Taf. 15: a-b; *Pittioni 1941*, 34, Taf. 8: 3, 4), v hrobe 1 z Leobersdorfu (*Willvonseder 1937*, 359) a tiež v hrobe 88 zo Straß im Straßertale (obr. 5: B), kde sa vyskytli v sprievode páru kosákovitých ihlíc (v Leobersdorfe boli prítomné exempláre s rovnou ihlou!). Uvažovať o tom, či ide o regionálne ohraničený fenomén deponovania tohto typu šperku do hrobov, by nateraz nebolo opodstatnené, lebo môže ísť reálne len o dôsledok skreslenia vyvolaného nerovnomerným rozvojom terénneho výskumu v jednotlivých oblastiach. Azda za jeden z najhonosnejších šperkov vtedajšieho obdobia možno považovať plechové špirálovite stočené náramenice ukončené ružicami, ktoré patria z technologického hľadiska k najpokročilejším produktom kosziderskej bronzovej industrie (pozri *Nagy 2007*, 282-293). V súčasnosti sú bezpečne známe iba 3 inhumačné hrobové celky zo stredného Podunajska,⁵⁰ kde bol tento sugestívny typ šperku zastúpený. Uvedená skutočnosť nepochybne

⁴⁹ Pozornosť si zasluhujú v podstate totožné exempláre vyhotovené zo zlata (!) z lokality uvádzanej ako Máramaros (*Hampel 1896*, tábla. LI: 1,2), otázne však ostáva, či kolekcia štyroch náramkov odkúpených MNM v Budapešti v roku 1894 tvorila pôvodne súčasť jedného depotu, lebo jeden z náramkov s hustými jemnými priečnymi rebromi a zašpicatými plochými koncami svedčí skôr o mladšom datovaní (rámcovo do obdobia popolnicových polí).

⁵⁰ Za zmienku stojí nepublikovaný nález z inhumačného hrobu 80 z lokality Velebit v severnom Srbsku, ako i niektoré ďalšie neodborne dokumentované nálezy drôtených nánožníkov z hrobov (*Schumacher-Matthäus 1985*, Tabelle 87).

Obr. 6. Hroby s výskytom kosákovitých ihlíc spolu s kovovými súčasťami kroja zachované in situ. A – Győr–Ménfőcsanak, hrob 1060 (podľa Egry 2004, 6. kép); B – Győr–Ménfőcsanak, hrob 919 (podľa Egry 2004, 3. kép); C – Wien XXIII, Sulzengasse (podľa Hahnel 1994, Abb. 1); D – Dunaújváros-Duna-dűlő, hrob 88 (podľa Vicze 2011, Pl. 171: 3, 5)

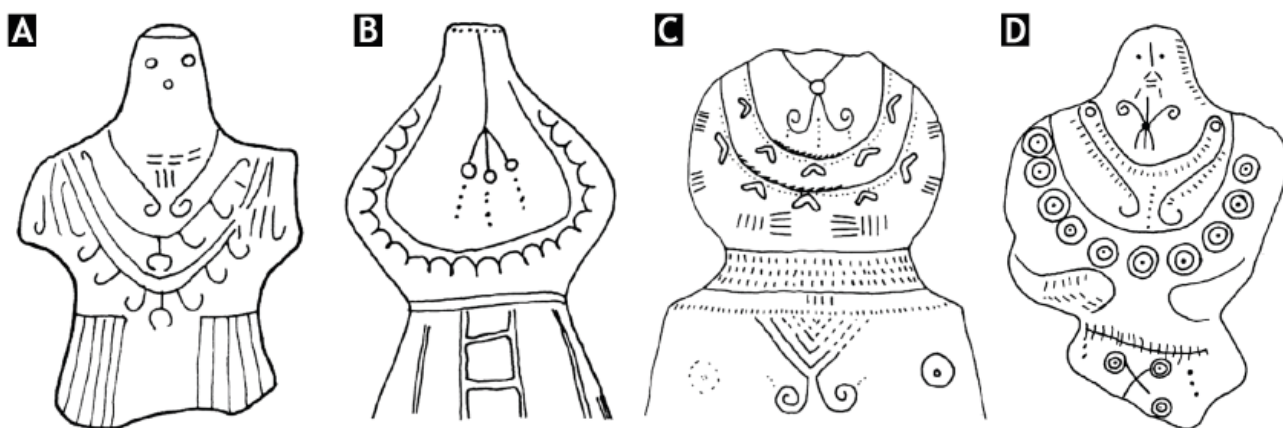
svedčí o výnimočnosti pochovaných jedincov, kde tento vzácne sa vyskytujúci šperk umocňoval osobité postavenie ich nositeľov azda v rámci ceremoniálnych úkonov. Okrem slávneho nález z dolnorakúskej obce Regelsbrunn (*Willvonseder* 1937, 122, 123, Taf. 23: 4, 5), ku ktorému však absentujú bližšie nálezové okolnosti, je potrebné uviesť mimoriadny nález hrobu objaveného v roku 1988 vo Viedni, časti Sulzengasse (*Hahnel* 1996, 293-299). V ňom bolo pochované asi 15 až 16 ročné dievča v odev zopnutom párom kosákovitých ihlíc, náhrdelníkom tvoreným garnitúrou terčovitých záveskov a dvomi párami plechových špirálovitých ozdôb, pričom jeden bol navlečený na predlaktí a druhý plnil funkciu nánožníkov (obr. 5: A; 6: C). Tretí dokumentovaný prípad predstavuje nepublikovaný hrob 26 (16-B/62) z Nových Zámkov-Tehelne, ktorý nesie stopy po sekundárnom zásahu,⁵¹ čo sa prejavilo tým, že sa v ňom zachovali iba kosti dolných končatín a na nich navlečený pár plechových nánožníkov s cikcakovitou puncovanou výzdobou (*Schumacher-Matthäus* 1985, 117, Anm. 386; *Točík* 1978, tab. na str. 72, obr. č. 13).

Kovové artefakty interpretované ako pásové zápony, prípadne súčasti opaska, sa v sledovanom období vyskytujú v archeologických prameňoch veľmi zriedkavo (pozri *David* 2002a, 81, Abb. 2: 1-4; 10). Doposiaľ jediný adekvátne dokumentovaný hrobový nález⁵² pochádza z inhumačného hrobu 88 na lokalite Dunaújváros-Duna-dűlő (obr. 6: D), kde ležal jedinec uložený v skrčenej polohe na pravom boku s párom kosákovitých ihlíc, zatiaľ čo sledovaný artefakt sa nachádzal pri vonkajšom rozmedzí krčných a hrudníkových stavcov. K zodpovedaniu otázky, či atypická pozícia „zápony“ súvisí s tafonomickými procesmi v hrobe, sa nemožno z objektívnych príčin vyjadriť.⁵³ *W. David* (2002a, 85) predpokladá, že tieto arte-

⁵¹ Nálezovú situáciu možno interpretovať nasledovne – zásah intencionalne smeroval na hornú časť tela (resp. na oblasť hrudníka), čo svedčí o porušení hrobu skôr zo zisťovacích dôvodov, kde „prehistorickí vykrádači“ nepredpokladali výskyt cenných kovových predmetov na dolných končatinách, a preto tam v konečnom dôsledku nesmeroval ani výkop.

⁵² Analogická zápona pochádza aj z urnového hrobu 1 z lokality Iváncsa v strednom Maďarsku, avšak s otáznymi nálezovými okolnosťami (*Kovács* 1977, 50, Abb. 3: 5) a tiež údajne hrobový nález z roku 1897 zo zničeného pohrebiska v Chľabe (maď. Helemba) neďaleko sútoku Ipľa s Dunajom (*Kilian-Dirlmeier* 1975, 31, Taf. 4: 35).

⁵³ Analogickú pozíciu pásových zápon evidujeme v hroboch 641 a 649 na lokalite Franzhausen II (*David* 2002a, Abb. 9).

Obr. 7. Antropomorfné plastiky s vyobrazením súčastí kroja doby bronzovej z oblasti dolného Dunaja.

A – Gardinovci (Vojvodina); B – Cîrna (Rumunsko), hrob 28 (detail ozdoby vlasov a chrbta);

C – Cîrna - hrob 15; D – Golubac (Srbsko) (upravené podľa Schumacher-Matthäus 1985, Taf. 3: 1a; 6: 2b; 10: 3a; 14: 2a). Rôzne mierky

fakty boli do hrobu vkladané ako súčasť inventára, čím zdôvodňuje ich absenciu vo funkčnej polohe. V súvislosti s tým je potrebné vyjadriť sa k pozoruhodným nálezom bronzových plechových doštičiek opatrených puncovanou ornamentikou, ktoré sa našli v depotoch v Hodejove (obr. 1: B; *Furmánek* 1977, Taf. XXII: 8; 2004, obr. 202) a vo Vyškovciach nad Ipľom (*Balaša* 1955, obr. 208; *Ožďáni* 1986, Abb. 3: 25). Interpretácia sledovaných artefaktov sa hľadá v ich využití ako „plechových súčastí opaskov“ (napr. *Furmánek* 2004, 131), avšak doposiaľ neexistuje presvedčivý doklad z hrobu, ktorý by to potvrdzoval, na čo správne už skôr poukázala aj G. Schumacher-Matthäus (1985, 95). Vyhotovenie predmetov nápadito pripomína nálezy obdĺžnikovitých plechových doštičiek so závesnými trubičkami na kratších stranách a s jemnou puncovanou ornamentikou, ktoré slúžili ako spojovací článok radov kovových záveskov u honosnejších náhrdelníkov (*Jiráň* 2008, 119). Ich geograficky výskyt sa striktne sústreďuje v západnom okruhu mohylových kultúr, zvlášť v oblasti západných Čiech a v priľahlej časti Bavorska (napr. Štáhlavy-Hájek – mohyla 30; *Franc* 1988, Taf. XVIII: a-b). Pomerne presvedčivým protiargumentom sa však javí dĺžka plechových doštičiek zo spomínaných depotov, pohybujúca sa okolo 10 cm, zatiaľ čo nálezy spojovacích článkov z oblasti západnej mohylovej kultúry sú približne o polovicu menšie (dĺžka cca 5 cm). V súvislosti s tým je potrebné uviesť ešte relatívne analogické exempláre, datované ale až do stupňa BC z jamkového (?) hrobu v Salke I (*Točík* 1964, 23, Abb. 9: 17) a z porušeného pohrebiska na lokalite Ůröm (dĺžka 6,4 cm; *Holport* 1980, 57, 2. kúp: 2) neďaleko Budapešti, ktoré mohli práve slúžiť ako konštrukčný prvok viacradových náhrdelníkov. Takúto interpretáciu presvedčivo dokladá nálezová situácia v hrobe 33/A na lokalite Szentes-Nagyhegy, kde sa v ženskom inhumáčnom hrobe s bohatým inventárom objavil v mieste rebier rozmerovo identický plechový artefakt (spolu s fragmentmi ďalšieho) s vyše tromi desiatkami srdcovitých záveskov (*Nagy* 2005, 8, 1. kúp: 14, 15). Napokon, reálnu existenciu takýchto honosných ozdôb hrude v rámci karpatského slávnostného kroja počas strednej doby bronzovej dokladajú detailné vyobrazenia na antropomorfných plastikách z územia dolného Dunaja (obr. 7: A, C).

Záver

V súvislosti k stručnému prehľadu základných typov garnitúry šperkov kosziderského typu s osobitým dôrazom na rozbor vývoja kosákovitých ihlíc možno vysloviť niekoľko pozorovaní.

– Začiatkom strednej doby bronzovej sa v strednom Podunajsku objavuje nový spôsob spínania ženského odevu (reflektuje to celkovú zmenu v odievaní?), o čom svedčia nále-

zy párov najstarších spínadiel s oblúkovite profilovanou ihlou (Majcichov, Gajary, Mende), pričom najväčší rozmach dosahujú v priebehu stupňa „Reinecke BB“, zatiaľ čo ich vývoj ukončujú ihlice typu Wetzleinsdorf, ktoré predstavujú typický funkčný šperk rozšírený v západnom okruhu mohylovej kultúry v jej staršej fáze (v karpatsko-dunajskom regióne sa objavujú deriváty s otvorom v krčiku).

- Nepriaznivý stav zachovania osteologického materiálu na pohrebiskách, ako aj absencia izotopových analýz (otázka rekonštrukcie kvality stravy a fyzickej záťaže) neumožňuje zodpovedať otázku, či prezencia kosákovitých ihlíc v hrobe svedčí výlučne o pohrebe ženy s vyšším spoločenským statusom. Pokiaľ sa však objavujú v rámci kovového inventára náhrdelníky či náramky, tak sú v hrobe takmer obvykle prítomné aj ihlice (!) – v súvislosti s tým vyvstáva otázka, do akej miery išlo o šperk s osobitnou estetickou hodnotou alebo len o praktickú súčasť odevu (absencia vyobrazení hlavíc ihlíc na bohato dekorovaných antropomorfných plastikách z oblasti dolného Dunaja).

- Dostupné antropologické analýzy indikujú, že dievčatá už od veku cca 15 rokov prejavovali svoju feminnú identitu ♀ v komunite aj skrz odievanie sa do kroja dospelých žien (napr. Pitten – hrob 49; Győr-Ménfőcsanak – hrob 919). Podobné pozorovanie (cca 12 – 14 rokov) konštatuje napríklad aj B. Wiegel (1996, 97) v prostredí juhonemeckej mohylovej kultúry. Alternatívna interpretácia by vylučovala možnosť, že by išlo o plošný jav, ale v skutočnosti to boli pochované deti súvekej nobility.

- Sporadické excentricky situované hrobové nálezy z oblasti južného Bavorska (Garching-Dirnismaning, Lochham) môžu svedčiť o ďalekosiahlych exogamných zväzkoch, tak ako to hodnoverne naznačujú o niečo chronologicky mladšie nálezy (Nové Zámky, Szurdokpüspöki, Tápé).

- Identifikácia ♂ mužských jedincov na základe kroja je pri hrobových nálezoch problematická, čo môže jednak súvisieť s nedostatočnou pramennou bázou alebo skôr s faktom, že mužský odev nutne nevyžadoval na zopnutie kovové súčasti (?). Na spínanie odevu jednou ihlicou poukazuje solitérny výskyt ihlíc s (bi)kónickou hlavicom a horizontálnym otvorom v krčiku (nem. *Lochhalsnadel*) v hrobách (Svätý Peter – hrob 28; Letkés – hrob 37; Lužianky; Dunaújváros-Duna-dűlő – hrob 632).

- Sortiment dekoratívnych súčastí kroja zastúpený v kozziderských depotoch korešponduje s výskytom vo funerálnych kontextoch. Výnimku predstavujú špirálovité náramnice (prototyp náplečných tzv. šalgotarjánskych kruhov), ktoré v období stupňa BB slúžili zrejme skôr ako ochranný prvok v rámci mužskej ceremonálnej bojovníckej výstroje (tzv. nem. *Handschutzspiralen*; Schumacher-Matthäus 1985, 122; Tarbay 2015, 89-92; porovnaj rekonštrukciu *Furmánek/Pieta* 1985, 36, 37, obr. 35).

- Fundamentálnou kovovou zložkou ženského kroja v kozziderskom období (tab. I) je dvojica kosákovitých ihlíc. Ide o autochtónny fenomén priestorovo spätý s populáciami žijúcimi v povodí stredného Dunaja na území kultúrneho komplexu Maďarovce-Väteřov-Böheimkirchen a kultúry Vaty, ktorý pomáha synchronizovať nálezové celky v období s nezvyčajne kultúrne heterogénnym pozadím a zároveň predstavuje závažný artefakt pri diskusiách o synchronizácii juhonemeckého stupňa Lochham s vývojom Karpatskej kotliny, čo je priamo späté s problematikou genézy mohylovej kultúry v strednom Podunajsku.

- Vágnosť rámcového datovania „do stupňa BB1“. Vývoj v staršom úseku strednej doby bronzovej v karpatsko-dunajskej oblasti je zrejme možné do istej miery rozlíšiť, na čo poukázal už B. Hänsel (1968; pozri tiež Hänsel/Kalicz 1987, 69) a novšie aj W. David (1998a; 1998b) či F. Innerhofer (2000, 261, 262). Otvoreným problémom ostáva, či takéto snahy o precizovanie periodizácie majú v konečnom dôsledku aj relevantnú platnosť pri datovaní, keďže nerovnomerná dynamika distribuovania inovácií v šperkárskej produkcii do jednotlivých vnútrokarpatských mezoregiónov (otázka progresu, resp. stagnácie) môže spôsobiť mylnú diferenciáciu vývoja na základe kovových artefaktov, ktoré mohli mať v skutočnosti synchrónny výskyt.

LITERATÚRA

- Balaša 1955* – G. Balaša: Nález bronzových predmetov vo Vyškovciach nad Ipľom. Archeologické rozhledy 7, 1955, 443-445.
- Banner 1945* – J. Banner: Bronzeleetek Hódmezővásárhely határában. Archaeologiai Értesítő 5-6, 1945, 29-42.
- Bartík 1998* – J. Bartík: Die Nadeln mit diskusförmigen Kopf in der Slowakei. Východoslovenský pravek 5, 1998, 27-32.
- Bátora 2000* – J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei : ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Kiel 2000.
- Benkovsky-Pivovarová 1984* – Z. Benkovsky-Pivovarová: K otázke datovania a kultúrneho postavenia kosákovitých ihlíc na Slovensku. In: E. Studeníková (ed.): Zborník prác Ľudmile Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, 30-38.
- Benkovsky-Pivovarová 1985* – Z. Benkovsky-Pivovarová: Das Bronzeinventar des mittelbronzezeitlichen Gräberfeld von Pitten, NÖ. In: F. Hampel/H. Kerchler/Z. Benkovsky-Pivovarová (eds.): Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich: Ergebnisse der Ausgrabungen des Niederösterreichischen Landesmuseums in den Jahren 1967 bis 1973. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften band 19/20, 1985, 23-105.
- Benkovsky-Pivovarová 1996* – Z. Benkovsky-Pivovarová: Zu Erkennungsmöglichkeiten von Migrationen am Beginn der mittleren Bronzezeit im mittleren Donauraum. Archaeologia Austriaca 80, 1996, 157-164.
- Benkovsky-Pivovarová 2008* – Z. Benkovsky-Pivovarová: Zu Beginn der mittleren Bronzezeit in unterem Nitra-tal in der Slowakei. Slovenská archeológia 55, 2008, 255-267.
- Benkovsky-Pivovarová/Chropovský 2015* – Z. Benkovsky-Pivovarová/B. Chropovský: Grabfunde der frühen und der beginnenden mittleren Bronzezeit in der Westslowakei. Teil 2. Nitra 2015.
- Bóna 1958* – I. Bóna: Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 9, 1958, 211-243.
- Bóna 1992* – I. Bóna: Dunapentele-Dunaújváros-Kosziderpadlás. In: W. Meier-Arendt (ed): Bronzezeit in Ungarn: Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 149-152.
- Bujna 2003* – J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1-spôn). Slovenská archeológia 51, 2003, 39-108.
- Bujna 2005* – J. Bujna: Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku. Nitra 2005.
- Bujna 2011* – J. Bujna: Opasky ženského odevu z doby laténskej. Nitra 2011.
- Bujna et al. 1996* – J. Bujna et al.: Šperk a súčasti odevu : Personal ornaments and clothing fittings : Parure et garnitures du vêtement : Schmuck und Gewandzubehör. Nitra 1996.
- David 1998a* – W. David: Zu früh- und ältermittelbronzezeitlichen Grabfunden in Ostbayern. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 7, 1998, 108-129.
- David 1998b* – W. David: Zu Variantengliederung, Verbreitung und Datierung der kosziderzeitlichen Sicheladeln. In: H. Ciugudean/F. Gogaltan (eds.): The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Alba Iulia 1998, 281-370.
- David 2002a* – W. David: Die ältesten verzierten Bronzegürtelhaken der donauländischen Bronzezeit. ANODOS - Studies of the Ancient World. In Honour of Mária Novotná. Trnava 2002, 67-90.
- David 2002b* – W. David: Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta. Alba Iulia 2002.
- David 2006* – W. David: Fast schon eine Glaubenssache: Periodisierung der Früh- und Mittelbronzezeit. Archäologie in Bayern: Fenster zur Vergangenheit (Bayerische Geschichte). Regensburg 2006, 100-103.

- Dinnyés 1973* – I. Dinnyés: Blaskovich Múzeum régészeti gyűjteménye. *Studia Comitatusia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból* 2, 1973, 37-70.
- Dušek 1967* – M. Dušek: Dolný Peter - Bronzezeitliches birituelles Gräberfeld. *Inventaria archaeologica*. Bonn 1967, 21-34.
- Dušek 1969* – M. Dušek: Birituelles Gräberfeld der karpatenländischen Hügelgräberkultur in Dolný Peter. In: M. Dušek: *Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Bratislava 1969, 51-80.
- Dušek 1980* – M. Dušek: Pohrebisko ľudu stredodunajskej mohylovej kultúry v Smoleniciach. *Slovenská archeológia* 28, 1980, 341-382.
- Egry 2004* – I. Egry: Halomsíros temető Győr-Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén. In: I. Gábor (ed.): *ΜΩΜΟΣ III. Öskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés*. Szombathely 2004, 121-137.
- Fischl/Kiss/Kulcsár 2013* – K. Fischl/V. Kiss/G. Kulcsár: Transformations in the Carpathian Basin around 1600 B. C. In: H. Meller/F. Bertemes (eds.): *1600 – Cultural change in the shadow of the Thera-Eruption?* Halle 2013, 355-371.
- Franc 1988* – F. X. Franc: Šťáhlauer Ausgrabungen 1890 : přehled nálezíšť v oblasti Mže, Radbuzy, Uhľavy a Klabavy 1906. Praha 1988.
- Furmánek 1977* – V. Furmánek: Pilinyer Kultur. *Slovenská archeológia* 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1979* – V. Furmánek: Svedectvo bronzového veku. Bratislava 1979.
- Furmánek 1980* – V. Furmánek: Die Anhänger in der Slowakei. München 1980.
- Furmánek 1997* – V. Furmánek: Bronzeanhänger als Belege für Kontakte des Karpatenbeckens mit dem östlichen Mittelmeerraum. In: C. Becker (ed.): *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa*. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 313-324.
- Furmánek 2004* – V. Furmánek: Zlatý vek v Karpatoch : keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300 - 800 pred n. l.). Nitra 2004.
- Furmánek/Kuka 1973* – V. Furmánek/P. Kuka: Bronzový depot piliňské kultúry ze Zvolena. *Archeologické rozhľedy* 25, 1973, 603-614.
- Furmánek/Pieta 1985* – V. Furmánek/K. Pieta: Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985.
- Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016* – V. Furmánek/V. Mitáš/V. Budaváry: Radzovce in der Zeit der Urnenfelderkulturen: Katalog des Gräberfeldes. Nitra 2016.
- Godiš 2015* – J. Godiš: Prínos lokality Svätý Peter k poznaniu formovania sa mohylových kultúr v strednom Podunajsku. Rkp. diplomovej práce. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Nitra 2015.
- Guba 2008* – S. Guba: Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely. In: A. H. Vaday (ed.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2007*. Budapest 2008, 11-34.
- Guba/Bácsmegi 2009* – S. Guba/G. Bácsmegi: Eine dreifache Bestattung der Hügelgräberkultur aus der Gemarkung von Szurdokpüspöki (NO-Ungarn). *Analele Banatului S.N. Arheologie* 17, 2009, 127-137.
- Hahnel 1994* – B. Hahnel: Funde der mittleren Bronzezeit, der älteren Urnenfelderzeit sowie der Spätlatène- und Römerzeit in Wien 23, Sulzengasse. *Archaeologia Austriaca* 78, 1994, 29-56.
- Hahnel 1996* – B. Hahnel: Ein frühmittelbronzezeitliches Grab aus Wien 23, Sulzengasse. *Fundberichte aus Österreich* 34/1995, 1996, 293-299.
- Hampel 1896* – J. Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban III. Budapest 1896.
- Hampel/Kerchler/Benkovský-Pivovarová 1981* – F. Hampel/H. Kerchler/Z. Benkovský-Pivovarová: Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich: Ergebnisse der Ausgrabungen des Niederösterreichischen Landesmuseums in den Jahren 1967 bis 1973 mit Beiträgen über Funde aus anderen urzeitlichen Perioden. Band 2. Auswertung. Wien 1981.

- Hänsel 1968* – B. Hänsel: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Bonn 1968.
- Hänsel/Kalicz 1987* – B. Hänsel/N. Kalicz: Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezőcsát, Kom. Borsod, Nordostungarn. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 1987, 5-88.
- Hicke 1987* – W. Hicke: Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau: Frühbronzezeitliche Bevölkerungsgruppen im archäologischen Wandel. Eisenstadt 1987.
- Holport 1980* – Á. Holport: A halomsíros kultúra leletei Ürömön. Studia Comitatus 9, 1980, 57-78.
- Honti/Kiss 2000* – S. Honti/V. Kiss: Neuere Angaben zur Bewertung der Hortfunde vom Typ Tolnanémedi. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 51, 2000, 71-96.
- Honti/Kiss 2013* – S. Honti/V. Kiss: Bronze hoard from Zalaszabar: New data on the study of the Tolnanémedi Horizon : part 2. In: A. Anders/G. Kulcsár (eds.): Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday. Budapest 2013, 739-755.
- Chropovský 1958* – B. Chropovský: Birituálne maďarovské pohrebisko v Majcichove na Slovensku. Archeologické rozhledy 10, 1958, 448-492, 509, 510.
- Ilon 2016* – G. Ilon: Frauenschmuck als abzeichen des Ranges. Ein weiterer Bronzefund aus Ménfőcsanak. Folia Archaeologica 57, 2016, 19-36.
- Innerhofer 2000* – F. Innerhofer: Die mittelbronzezeitlichen Nadeln zwischen Vogesen und Karpaten: Studien zur Chronologie, Typologie und regionalen Gliederung der Hügelgräberkultur. Bonn 2000.
- Jiráň 2008* – L. Jiráň: Archeologie pravěkých Čech. 5. Doba bronzová. Praha 2008.
- Kemenczei 1965* – T. Kemenczei: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5, 1965, 105-175.
- Kilian-Dirlmeier 1975* – I. Kilian-Dirlmeier: Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa (Ostfrankreich, Schweiz, Süddeutschland, Österreich, Tschechoslowakei, Ungarn, Nordwest-Jugoslawien). München 1975.
- Kovács 1975a* – T. Kovács: Historische und chronologische Fragen des Überganges von der mittleren- zur Spätbronzezeit in Ungarn. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 27, 1975, 297-317.
- Kovács 1975b* – T. Kovács: Tumulus Culture Cemeteries of Tiszafüred. Budapest 1975.
- Kovács 1977* – T. Kovács: Funde der Metallkunst der Koszider-Periode aus Siedlungen und Gräberfeldern. Folia Archaeologica 28, 1977, 39-65, 239-276.
- Kovács 1997* – T. Kovács: Das Grab von Ménfőcsanak. Ein Beitrag zu transdanubischen Denkmälern der Vorhügelgräberzeit. In: C. Becker (ed.): Xpóvoç. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 297-301.
- Makarová 2008* – E. Makarová: Ženský kroj lužickej kultúry v dobe bronzovej na Slovensku. Pokus o rekonštrukciu na základe hrobových nálezov a depotov. Študijné Zvesti AÚ SAV 44, 2008, 65-191.
- Miroššayová/Šarudyová 1999* – E. Miroššayová/M. Šarudyová: Hromadný nález bronzových predmetov z Huncoviec. Študijné Zvesti AÚ SAV 33, 1999, 155-160.
- Mozsolics 1957* – A. Mozsolics: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 8, 1957, 119-156.
- Mozsolics 1967* – A. Mozsolics: Bronzefunde des Karpatenbeckens : Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest 1967.
- Mozsolics 1988* – A. Mozsolics: Der Bronzefund aus der oberen Remete-Höhle. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 40, 1988, 27-64.
- Müller/Lohrke 2011* – J. Müller/B. Lohrke: Neue absolutchronologische Daten für die süd-deutsche Hügelgräberbronzezeit. Germania 87, 2011, 25-39.
- Nagy 2005* – M. Nagy: A halomsíros kultúra leletei Szentes környéken. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica 11, 2005, 7-36.

- Nagy 2007* – M. Nagy: Bronzezeitliche Armspirale in der Gemarkung von Hegyhátszentmárton. Savaria - A Vas Megyei Múzeumok értesítője 31, 2007, 279-299.
- Novotná 1966* – M. Novotná: Hortfunde vom sog. Koszidertyp aus dem Gebiet der Slowakei. *Musaica* 6, 1966, 9-26.
- Novotná 1970* – M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. München 1970.
- Novotná 1980* – M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. München 1980.
- Ožďáni 1986* – O. Ožďáni: Zur Problematik der Entwicklung der Hügelgräberkulturen in der Südwestslowakei. *Slovenská archeológia* 34, 1986, 5-96.
- Paulík 1965* – J. Paulík: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Soboti. *Študijné Zvesti AÚ SAV* 15, 1965, 33-106.
- Paulík 1986* – J. Paulík: Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky. *Zborník Slovenského národného múzea - História* 80/26, 1986, 69-112.
- Pittioni 1941* – R. Pittioni: Das bronzezeitliche Gräberfeld von Oggau, Landkreis Eisenstadt. In: R. Pittioni: Beiträge zur Urgeschichte der Landschaft Burgenland im Reichsgau Niederdonau. Wien 1941, 27-58.
- Purić 1901* – J. Purić: Prehistorijske naselbine u okolici Erdut. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 5, 1901, 178-182.
- Récsey 1892* – V. Récsey: Óskori emlékek Esztergom vidékéről. *Archaeologiai Értesítő* 12, 1892, 342-346.
- Reiter 2014* – V. Reiter: Das Grab mit dem Anhänger Typ Včelince aus Neumarkt an der Ybbs (Bez. Melk). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 44, 2014, 369-376.
- Říhovský 1979* – J. Říhovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet: von der mittleren Bronzezeit bis zur älteren Eisenzeit. München 1979.
- Říhovský 1983* – J. Říhovský: Die Nadeln in Westungarn. München 1983.
- Schumacher-Matthäus 1985* – G. Schumacher-Matthäus: Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken : ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken. Mainz am Rhein 1985.
- Stuchlík 2011* – S. Stuchlík: Málo známý nález středodunajské mohylové kultury z Hrušek. *Pravěk Nová Řada* 19, 2011, 47-64.
- Stuchlík 2012* – S. Stuchlík: Hrob ze střední doby bronzové z Lužic. In: R. Kujovský/V. Mitáš (eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. *Zborník k sedemdesiatym narodeninám*. Nitra 2012, 373-381.
- Tarbay 2015* – J. G. Tarbay: The Central European 'Spiral Arm-Guard'. Notes in the Bronze Age Asymmetrical Arm- and Anklets. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2014, 2015, 71-106.
- Teschler-Nicola 1985* – M. Teschler-Nicola: Die Körper- und Brandbestattungen des mittelbronzezeitlichen Gräberfeldes von Pitten, Niederösterreich. Demographische und anthropologische Analyse. In: F. Hampel/H. Kerchler/Z. Benkovsky-Pivovarová (eds.): Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich: Ergebnisse der Ausgrabungen des Niederösterreichischen Landesmuseums in den Jahren 1967 bis 1973. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* band 19/20, 127-272.
- Točík 1964* – A. Točík: Die Gräberfelder der karpatenländischen Hügelgräberkultur. Praha 1964.
- Točík 1978* – A. Točík: Staršia a stredná doba bronzová. In: J. Tibenský (zost.): *Slovensko I - Dejiny*. Bratislava 1978, 52-77.
- Trogmayer 1968* – O. Trogmayer: Der Schatzfund von Baks-Levelény. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica* 1966-1967, 1968, 15-29.
- Urban 1981* – O. Urban: Zwei weitere bronzezeitliche Körpergräber aus Wetzleinsdorf, NÖ. *Fundberichte aus Österreich* 19/1980, 1981, 293-303.
- Vicze 2011* – M. Vicze: Bronze Age cemetery at Dunaújváros-Duna-dűlő. Budapest 2011.

- Vicze 2013* – M. Vicze: Koszider: break or continuity? In: M. Vicze/I. Poroszlai/P. Sümegi (eds.): Hoard, Phase, Period? Round table conference on the Koszider problem. Százhalombatta 2013, 15-29.
- Vicze/Poroszlai/Sümegi 2013* – M. Vicze/I. Poroszlai/P. Sümegi: Hoard, Phase, Period? Round table conference on the Koszider problem. Százhalombatta 2013.
- Wels-Weyrauch 2011* – U. Wels-Weyrauch: Colliers - Nur zur Zierde? Bronzen im Spannungsfeld zwischen praktischer Nutzung und symbolischer Bedeutung. In: U. L. Dietz/ A. Jockenhövel (eds.): Beiträge zum Internationalen Kolloquium am 9. und 10. Oktober 2008 in Münster. Stuttgart 2011, 259-278.
- Wewerka 1994* – B. Wewerka: Grabfunde der mittleren Bronzezeit aus Strass im Strassertal, NÖ. Fundberichte aus Österreich 32, 1994, 360-367.
- Wewerka 1999* – B. Wewerka: Grabfunde der mittleren Bronzezeit aus Strass im Strassertal, NÖ. Ein Vorbericht. Archäologie Österreichs 10, 1999, 55-61.
- Wiegel 1996* – B. Wiegel: Die Aufgliederung des südlichen Hügelgräberbereiches. Formen- und trachtkundliche Bestimmung von Zonen, Regionalgruppen und Kulturkreisen. In: K. Schmotz/M. Zápotocká (eds.): Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 5. Treffen : 21. bis 24. Juni 1995 in Sulzbach-Rosenberg. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Espelkamp 1996, 94-98.
- Willvonseder 1937* – K. Willvonseder: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Wien 1937.

SUMMARY

Women's costume in Koszider period as Middle Danube phenomenon

Since the beginning of the Middle Bronze Age, a significant phenomenon in decorating the body and clothing of the female part of the population had appeared in the Carpathian-Danube region (BB period according to *David 1998a*). There is a new way of clipping garb - from the chest to the shoulders by the pair of pins with an arch-shaped needle, which almost invariably has a rich engraved and punched ornament on its heads. These artifacts surely did not have only functional but also the aesthetic significance, as its upper flat disc part must have been clearly visible on the sides of female wearer's chest. Thanks to this key type of artifact we are able to reliably identify the sex (gender) identity of buried individuals, even without available anthropological examination.

In sharp contrast to the culturally heterogeneous background during Koszider period, the metal jewelry is defined by the unusually unified character. Dozens of hoards known mainly from the area of Central Hungary and south Slovakia consists of multiple sets of metal adornments (not just for one individual). These body ornaments appear, however in much smaller number also in the inventory of a contemporary inhumation burials. For some of them, it is possible thanks to adequate drawing or photographic documentation, directly observe the way they were worn as they are found in a functional position. The wide assortment of jewels of Koszider provenance offers wide options of reconstructing a woman's costume, which can be regarded as one of the most aesthetically appealing during the whole Carpathian Bronze Age. The limited funeral data base points to the fact that certain combinations of some types of metal garnish appear in the graves regularly. Rare depictions on anthropomorphic statuettes from the Lower Danube region show they should be perceived as the festive or ceremonial costumes. In relation to the sickle-pins, the question remains opened, whether it was actually the attribute of the female nobility garb or it was a relatively common part of functional jewelry available to the wider part of the society. The typological development of this specific artifact is reflected mainly by morphological changes of a pin head and the way of its perforation (an opening intended to be used for attachment to the garment). In the final phase of Koszider period, there is evident some kind of „influence“ in the production of this Carpathian type of clasp. Specifically, it was a technological innovation in the form of a

horizontally perforated pinch, which can be considered as an allotonic element originating in the western regions – the territory of early Tumulus culture groups on the Upper Danube (so-called Wetzleinsdorf pin type group).

The assortment of garb's decorative components occurring in depots generally corresponds to known findings from graves. The metal ornaments of the upper and lower limbs were generally worn pairs and strictly shared the same type of ornamentation (motif). This phenomenon also appears in sets of jewelry found in hoards, where several garments of probably several women are often represented. Apparently, close preferences in Bronze Age "fashion" can be seen in the subsequent Tumulus period, where certain types of garnish and especially the way of their wearing are at their peak (spectacular necklaces made up of dozens of hangers). Survival of the previous traditions of female body decoration is represented by smooth continuity in the bronze jewelry production (an advanced form of Koszider garnitures). Spiral wristbands represent the distinctive type of artifact which is completely absent in burials dated to Koszider period. Association this garment with woman costume is doubtful and more likely it was part of ceremonial male warrior armament. In general, the identification of male individuals based on the presence of metal parts of clothing or ornaments is very problematic in this period. The reason may be the fact that their clothing did not require the metal parts to be clasped on. However, some of the findings suggest that the solitary presence of a (bi)conic-headed pin with a horizontally perforated pinch (so-called „Lochhalsnadel“) could be a relatively reliable sex-determining artifact.

The basic component of the female garb during Koszider period is represented by a pair of sickle-shaped pins. It is an autochthonous phenomenon conjuncting the populations settled in the Middle Danube, which helps to synchronize the various features in this transition times of unusually culturally heterogeneous background. At the same time, it is an important artifact in discussions about the relations of the Bavarian Lochham period with the cultural development in the Carpathian basin. Moreover, this question is directly linked with the issue of the origin of the Tumulus culture groups in Central Danube region.

List of figures

Fig. 1. A – hoard III from eponymous site Dunapentele-Dunaújváros-Kosziderpadlás found in 1957 (after *Bóna 1992*, 151, Abb. 107); B – hoard I from Hodejov found in 1960 (after *Furmánek 2004*, 177).

Fig. 2. Variants of Middle Bronze Age pins with a sickle-shaped profiled needle and ways of its perforated neck holes intended for their attachment to clothing. 1 – Majcichov (after *Novotná 1980*, Taf. 6: 258); 2 – Regelsbrunn (after *Říhovský 1979*, Taf. 1: 9); 3 – Želetice (after *Říhovský 1979*, Taf. 2: 14); 4 – Hodejov (after *Novotná 1980*, Taf. 12: 363); 5 – Svätý Peter (after *Novotná 1980*, Taf. 9: 329); 6 – Neumarkt an der Ybbs (after *Reiter 2014*, Abb. 3: 85); 7 – Zvolen (after *Novotná 1980*, Taf. 15: 395). Various scales. Author: J. Godiš.

Fig. 3. Geographic distribution of the sickle-shaped pins in the Middle Danube region. Asterisk – occurrence in Koszider hoards; circle – burial finds; triangle – later forms of Gemer type pins with sickle-shaped needle, large hat-shaped head and side loop (n.b. stray finds or artifacts without known context are not displayed in map; updated after *David 1998b*, Karte 1; *Innerhofer 2000*, Karte 12; *Novotná 1980*, 60-63; 68-70). Author: J. Godiš.

Fig. 4. Method of switching woman's costume during the BB period in the Middle Danube region. A – Majcichov – grave 29 (after *Chropovský 1958*, obr. 186); B – Straß im Straßertale – grave 45 (after *Wewerka 1994*, Abb. 162); C – Wetzleinsdorf – grave 3 (after *Urban 1981*, Taf. IV: 1).

Fig. 5. Burials with the appearance of sickle-shaped pins together with metal parts of the garb preserved in situ. A – Wien XXIII – Sulzengasse (after *Hahnel 1994*, Abb. 2); B – Straß im Straßertale – grave 88 (after *Wewerka 1999*, Abb. 11); C – Svätý Peter (before Dolný Peter) – grave 24 (after *Dušek 1969*, Taf. XXXI: 4).

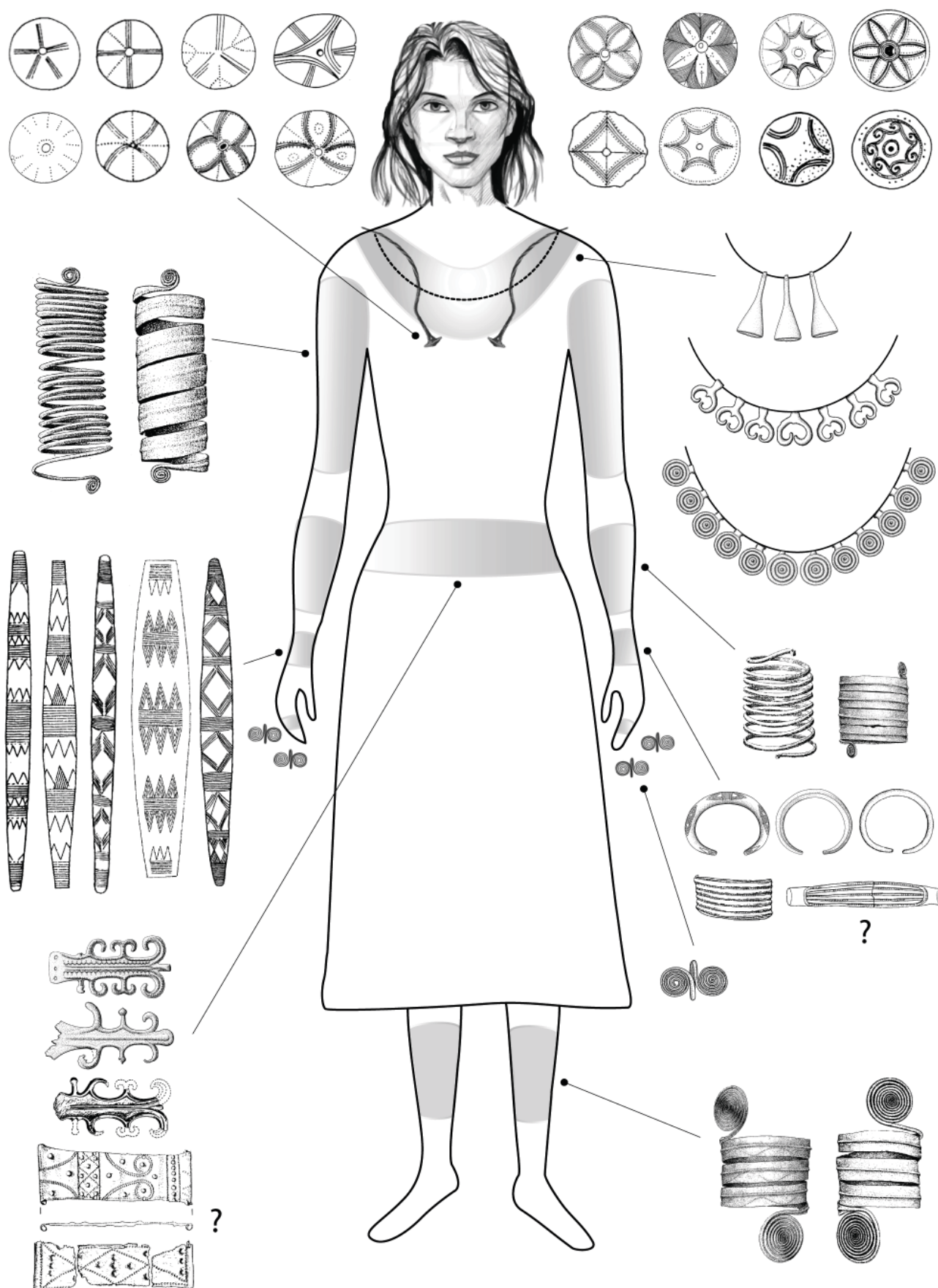
Fig. 6. Burials with the appearance of sickle-shaped pins together with metal parts of the garb preserved in situ. A - Győr-Ménfőcsanak - grave 1060 (after *Egry 2004*, 6. kép); B - Győr-Ménfőcsanak - grave 919 (after *Egry 2004*, 3. kép); C - Wien XXIII - Sulzengasse (after *Hahnel 1994*, Abb. 1); D - Dunaújváros-Duna-dűlő - grave 88 (after *Vicze 2011*, Pl. 171: 3, 5).

Fig. 7. Bronze Age anthropomorphic figurines depicting the parts of costume from the Lower Danube area. A - Gardinovci (Vojvodina); B - Cîrna (Romania) - grave 28 (detail of hair ornaments and back); C - Cîrna - grave 15; D - Golubac (Serbia) (adjusted after *Schumacher-Matthäus 1985*, Taf. 3: 1a; 6: 2b; 10: 3a; 14: 2a). Various scales.

Pl. I. Assortment of jewelry adorning the body and clothing as part of the female costume which are accompanied with sickle-shaped pins in the Koszider period burials and hoards from the area of Middle Danube (artifacts illustrations are adjusted after *Innerhofer 2000*; *David 2002b* - look there for more sources; author of woman's face illustration: J. Solorzano). Author: J. Godiš.

Translated by Jakub Godiš

Mgr. Jakub Godiš
Katedra archeológie FF, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Hodžova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika
kubo.godis@gmail.com

Tab. I. Sortiment šperkov zdobiacich telo a odev ako súčasť ženského kroja v kosziderskom období vyskytujúce sa v hrobkoch a depotech v sprievode s kosákovitými ihlicami z regiónu stredného Podunajska (ilustrácie artefaktov upravené podľa Innerhofer 2000; David 2002b – tam ďalšia literatúra; autor ilustrácie ženskej tváre: J. Solorzano). Autor: J. Godiš